

ІНСТИТУТ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПОЛІТИЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ

2008 рік: Економічні підсумки для України

Прощавайте, добрі часи?

Оцінки базуються на даних з відкритих джерел інформації, які були доступні станом на 18 травня 2009 року

РЕЗЮМЕ:

- Зростання реального ВВП у перших трьох кварталах року змінилось обвальним падінням в четвертому. За результатами року реальний ВВП виріс на 2,1%.
- Інвестиції завмерли на тлі світової фінансової кризи та внутрішньополітичної невизначеності.
- В Україні було зібрано рекордний врожай зерна, що спровокувало стрімке падіння внутрішніх закупівельних цін.
- Питання поточної та майбутньої ціни на імпортований газ залишались у центрі уваги протягом усього року.
- Підвищення адміністративно-регульованих тарифів в інфраструктурних галузях пояснювалось переважно необхідністю покривати зростаючі витрати.
- В четвертому кварталі до від'ємного сальдо рахунку поточних операцій додався дефіцит рахунку фінансових операцій, що створило передумови для стрімкого знецінення гривні.
- Після 14 років переговорів Україна нарешті стала членом Світової організації торгівлі. Лібералізація доступу до внутрішнього ринку була найпомітнішою для сільського господарства та харчової промисловості.
- Економічна криза поклала краю зростанню добробуту населення. Вже в кінці року безробіття збільшилось, а зарплати скоротились.
- Погіршення економічної ситуації в країні означало збільшення навантаження на державні видатки, тоді як джерела їх фінансування різко звузились.
- Повноцінне використання Єдиної тарифної сітки було відновлено у вересні і призупинене вже у грудні 2008 року.
- Підвищення пенсійних зобов'язань держави на тлі зниження економічної активності призвело до формування дефіциту бюджету Пенсійного фонду.
- Було прийнято довгоочікуваний закон про акціонерні товариства, який набере чинності в кінці квітня 2009 року.
- Перше півріччя пройшло під гаслом боротьби з інфляцією. Після досягнення піку зростання споживчих цін у травні на 31,1% дпр інфляція сповільнилось до 22,3% дпр у грудні.
- За рік гривні пройшла шлях від помірного укріплення до стрімкого знецінення.
- Обмеження зовнішнього фінансування, відтік депозитів та накопичення невиклат по кредитах підірвали стабільність банківської системи країни.

ЗМІСТ

ВВП: Різке сповільнення зростання реального ВВП наприкінці року.....	1
ІНВЕСТИЦІЇ: Після зростання у 2007 році інвестиційна активність знову завмерла.....	2
ПРОМИСЛОВЕ ВИРОБНИЦТВО: Різке падіння наприкінці 2008 року.....	3
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ: Проблеми, пов'язані з високим врожаєм, були ускладнені фінансовою кризою	4
АГРАРНА ПОЛІТИКА: Вступ України до СОТ значно полегшив доступ до ринку аграрної продукції країни	5
ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА: Криза схеми постачання природного газу.....	6
ТРАНСПОРТ: Підвищення тарифів не призвело до вищої якості послуг або покращення інфраструктури	9
ЗВ'ЯЗОК: Правові неузгодженості залишили сектор без ефективного регулятора протягом більшої частини 2008 року	10
ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО: Прийняття концепції розвитку ринку комунальних послуг не змінило поточну ситуацію в секторі.....	11
ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС: У останньому кварталі 2008 року обидва рахунки – поточних операцій і фінансових операцій – мали дефіцит	12
ТОРГІВЛЯ ТОВАРАМИ: Падіння торгівлі товарами в кінці 2008 року не призвело до помітного скорочення дефіциту торгівлі	13
СОТ: Після 14 років переговорів Україна стала членом СОТ.....	15
МІГРАЦІЯ: Наприкінці 2008 року не відбулось очікуваного повернення трудових мігрантів в Україну.....	15
ЗАРПЛАТИ ТА ДОХОДИ: Номінальна заробітна плата в кінці 2008 року знизилась.....	16
РИНОК ПРАЦІ: Попит на робочу силу знизився наприкінці 2008 року.....	17
ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА: В центрі уваги залишались поточні питання.....	18
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА: Соціальні стандарти у 2008 році зменшились у реальному вимірі	21
ПЕНСІЙНА СИСТЕМА: Бюджет Пенсійного фонду у 2008 році було зведено зі значним дефіцитом	23
ПРИВАТИЗАЦІЯ: У 2008 році надходження від приватизації склали 5% від плану, затвердженого на початку року	25
КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ: Крок вперед – прийнято закон про акціонерні товариства	26
ДЕРЖАВНИЙ БОРГ: Стрімке зростання внутрішніх запозичень як відповідь на фінансову кризу	26
ІНФЛЯЦІЯ: Споживча інфляція прискорилась до 22,3% в 2008 році	27
МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА: Фінансова криза зумовила значні зміни у монетарній політиці НБУ	28
ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА: «Кероване» плавання гривні почалось у березні	28
ФІНАНСОВІ РИНКИ: Стабільність банківської системи зазнала нищівного удару.....	30

ВВП: Різке сповільнення зростання реального ВВП наприкінці року

У четвертому кварталі 2008 року українська економіка увійшла в рецесію, після того як під впливом світової фінансової кризи загострилися традиційні проблеми національної економіки. Темп приросту реального ВВП впав з 6,3% дпр за перші дев'ять місяців року до 2,1% дпр за рік внаслідок різкого спаду реального експорту та валового нагромадження основного капіталу, спричиненого кредитною кризою. У номінальному вимірі у 2008 році ВВП склав 949,9 млрд. гривень (180,3 млрд. доларів США).

Протягом перших двох кварталів приріст реального ВВП становив 6,3% дпр, що зі сторони попиту пояснюється головним чином зростанням споживання домогосподарств, а зі сторони виробництва – підйомом переробної промисловості. У третьому кварталі сільське господарство підвищило темпи приросту реального ВВП до 6,4% дпр завдяки високому врожаю зернових. Однак вже з кінця серпня економічні умови почали погіршуватись внаслідок падіння світового попиту та цін на метали і відсутності кредитних ресурсів, що паралізувало як внутрішнє споживання, так і інвестиційний попит. Головні сектори економіки – переробна промисловість і торгівля – відреагували значним падінням доданої вартості.

Зі сторони попиту сповільнення споживання домогосподарств розпочалось у середині року через збільшення вартості кредитів та уповільнення темпів зростання реальних наявних доходів населення (див. *Зарплати та доходи*). Темпи приросту реального кінцевого споживання домогосподарств зменшились з 22,5% дпр у першому кварталі до 14,1% дпр у третьому кварталі. В останньому кварталі доходи населення продовжували зменшуватись внаслідок економічної кризи, що зумовила зниження зарплат та зростання безробіття (див. *Ринок праці*), тоді як можливості отримати споживчі позики були обмежені кредитною кризою. До того ж домогосподарства зіткнулись з значним подорожчанням імпорتنної продукції та обслуговування кредитів в іноземній валюті внаслідок різкої девальвації гривні. Ці фактори суттєво вплинули на приватне споживання в напрямку його обмеження. З іншого боку девальвація гривні стимулювала короткостроковий сплеск споживання, оскільки домогосподарства намагались витратити наявну гривню, боячись її подальшого знецінення. Цей фактор, як і традиційні високі споживчі видатки перед святковим періодом, дещо підтримало споживання домогосподарств у кінці 2008 року (реальне споживання домогосподарств виросло на 1,6% дпр за четвертий квартал) та відклало його значне падіння на початок 2009 року. За оцінками Держкомстату, темп приросту реального кінцевого споживання домогосподарств склав 11,8% в цілому за рік.

Відсутність кредитів та політична невизначеність на фоні високої статистичної бази попереднього року фактично підірвали зростання інвестицій у 2008 році. Зокрема реальне валове нагромадження основного капіталу сповільнилось з 14,4% дпр у першому кварталі до 0,1% дпр у третьому кварталі. У четвертому кварталі було зафіксовано падіння капітальних вкладень на 17,4% дпр, оскільки компанії заморозили свої інвестиційні проекти через зменшення продажів та відсутність кредитів. Відповідно, за результатами року реальне валове нагромадження основного капіталу зросло лише на 1,6%.

У середині 2008 року зовнішня кон'юнктура була надзвичайно сприятливою для українських експортерів, перш за все, для металургів, оскільки світовий попит та ціни на їх продукцію досягли історичних максимумів. Після низьких темпів зростання в перших двох кварталах у третьому кварталі реальний експорт товарів та послуг пришвидшився до 19,2% дпр. Але вже в останньому кварталі 2008 року це зростання змінилось падінням на 10,4% дпр, оскільки погіршення міжнародної кон'юнктури було лише частково компенсовано значними обсягами експорту зерна

Валовий внутрішній продукт

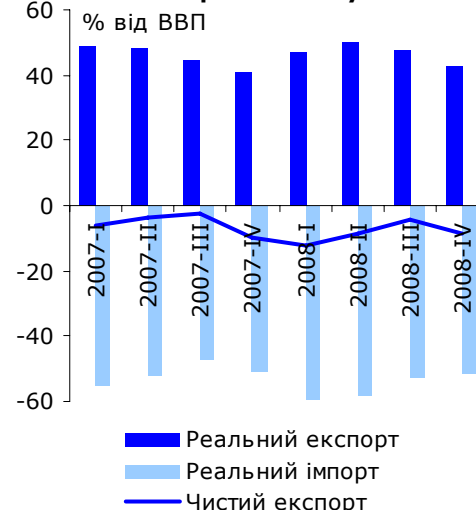
Джерело: Держкомстат

Приватне кінцеве споживання та інвестиції

Джерело: Держкомстат

Реальний експорт та імпорт товарів та послуг

Джерело: Держкомстат

завдяки зняттю кількісних обмежень та високому урожаю (див. *Сільськогосподарське виробництво та торгівля*). Відповідно, реальний експорт товарів та послуг зріс на 5,2% у 2008 році.

У той же час значний внутрішній попит – особливо з боку домогосподарств – зумовив прискорення імпорту протягом більшої частини року. Темпи приросту реального імпорту збільшились з 23,8% дпр у першому кварталі до 24,4% дпр у другому і до 29,6% дпр у третьому. Однак скорочення споживчого та інвестиційного попиту у четвертому кварталі призвело до різкого гальмування реального імпорту, який впав на 4,2% дпр в останньому кварталі 2008 року. За даними Держкомстату, реальний імпорт зріс на 17,1% в цілому за рік.

Зі сторони виробництва зростання реального ВВП у 2008 році забезпечувалось переважно завдяки збільшенню доданої вартості в сільському господарстві (темپ приросту 17,2%) та діяльності транспорту та зв'язку (7,1% дпр), оскільки криза незначною мірою торкнулась цих секторів у 2008 році. Високі обсяги виробництва та доданої вартості у сільському господарстві стали результатом вдало здійсненої попередньої посівної кампанії та сприятливих погодних умов (див. *Сільськогосподарське виробництво*). Транспорт зростав завдяки стабільному приросту автомобільних перевезень. У решті секторів в останні місяці 2008 року спостерігалось падіння. За підсумками року найбільше постраждало будівництво (-17,5% у реальному вимірі) через відсутність кредитів та високі ціни на матеріали. Відсутність кредитів та менший, ніж очікувалось, рівень внутрішнього виробництва та попиту призвели до значного сповільнення зростання реальної доданої вартості в торгівлі з 15,7% дпр за перший квартал до 1,8% за рік. Протягом цього часу змінилась тенденція розвитку доданої вартості у переробній промисловості – зі зростання на 9,0% дпр до падіння на 2,3% (див. *Промислове виробництво*).

Інвестиції: Після зростання у 2007 році інвестиційна активність знову завмерла

Високі відсоткові ставки за кредитами на початку року та політична невизначеність призвели до уповільнення інвестиційного попиту ще до початку нової фази фінансової кризи у світі, що було особливо відчутним на фоні високої статистичної бази минулого року. Як наслідок, інвестиції в основний капітал впали на 2,6% у 2008 році порівняно з 29,8% у попередньому році.

Найбільший приріст інвестицій в основний капітал було зафіксовано в сільському господарстві (42,3%) і торгівлі (9,0%), однак їх внесок у загальне зростання був незначним. Інвестиції в основний капітал в переробній промисловості і транспорті, на які минулого року разом припадало 50,9% усіх капіталовкладень, скоротились відповідно на 5,3% і 17,6%. Найбільш помітне падіння інвестицій в основний капітал у промисловості було зафіксовано у металургії (26,5%). Зростання інвестицій у хімічній та целюлозо-паперовій галузях (12,5% та 12,6% відповідно) було недостатнім, щоб компенсувати скорочення в інших галузях переробної промисловості.

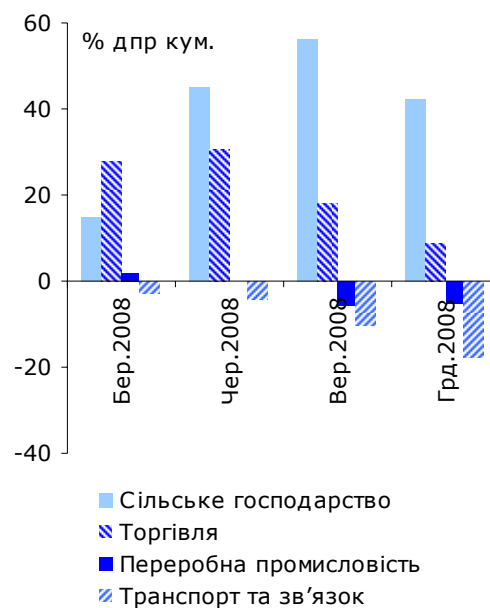
Падіння інвестиційних витрат знайшло своє відображення у рецесії в будівництві, на яке припадає практично половина усіх інвестиційних витрат в Україні. Будівництво багатьох житлових та комерційних об'єктів було заморожено у зв'язку з нестачею коштів, що, в свою чергу, було зумовлено зростанням цін на будівельні матеріали та відсутністю кредитів. Проблеми у цьому секторі могли спричинити зростання соціальної нестабільності, оскільки багато людей вклали свої заощадження у житлове будівництво. З метою вирішення цієї одночасно економічної та соціальної проблеми в кінці грудня парламент прийняв закон, який передбачає виділення державних коштів на добудову незвершених об'єктів.¹ Хоча закон і створює хорошу регулятивну

Структура доданої вартості за галузями у 2008 році

	Зміна доданої вартості	Частка ВВП	Внесок до зміни ВВП
Сільське господарство	17,2	6,6	1,1
Добувна промисловість	-1,5	4,4	-0,1
Переробна промисловість	-2,3	19,9	-0,5
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	-4,8	3,2	-0,2
Будівництво	-17,5	4,2	-0,7
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	1,8	13,2	0,2
Діяльність транспорту та зв'язку	7,1	9,7	0,7
Освіта	-0,6	4,6	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-0,6	3,1	0,0
Інші види економічної діяльності	1,9	22,2	0,4

Джерело: Держкомстат, розрахунки ІЕД

Інвестиції в основний капітал

Джерело: Держкомстат

базу, обмеженість бюджетних коштів фактично унеможливило реалізацію цієї ініціативи у 2009 році.

Інвестиційні видатки на підготовку до ЄВРО-2012 були меншими, ніж передбачалось. Зокрема, реконструкція та будівництво багатьох об'єктів (аеропорти, стадіони, дороги) не розпочалось або розпочалось із значним запізненням у 2008 році. Державні та приватні інвестори стикнулись з проблемами фінансування цих проектів, оскільки зовнішні економічні умови та внутрішня економічна ситуація виявились досить складними.

Промислове виробництво: Різне падіння наприкінці 2008 року

Ключові галузі економіки України сильно постраждали від світової фінансової кризи і різкого погіршення стану світової економіки. Стрімке зниження попиту на українські експортні товари та традиційно невисока конкурентоспроможність вітчизняних компаній призвели до різкого падіння промислового виробництва в кінці року та нівелювали позитивну динаміку першої половини 2008 року.

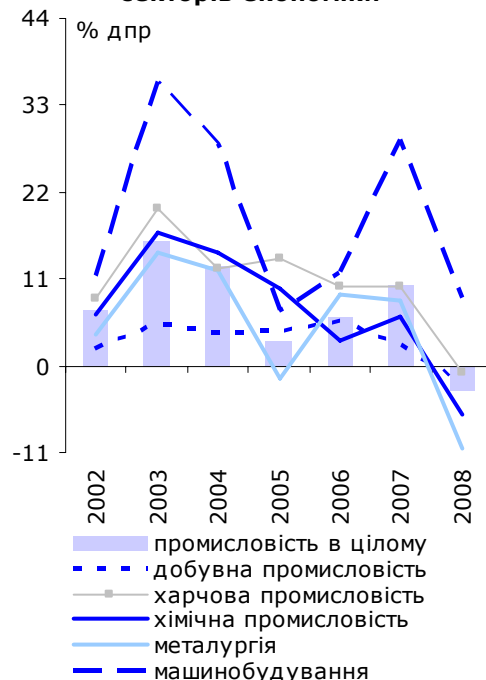
За даними Держкомстату промислове виробництво скоротилось на 3,1% у 2008 році порівняно з приростом на 10,2% в 2007 році. Це найбільше падіння промислового виробництва з 1996 року. Найбільше обсяги виробництва впали в гірничо-металургійному комплексі. Зокрема, обсяги випуску в таких галузях як коксохімія та нафтопереробка впали на 15,0% дпр, металургійне виробництво скоротилось на 10,6% дпр, видобування неенергетичних корисних копалин – на 6,1% дпр.

Оскільки металургія, машинобудування і харчова промисловість є найбільшими секторами промисловості, то їх динаміка суттєвим чином визначає тенденції розвитку промислового виробництва в цілому.

Зокрема, в машинобудуванні – в єдиному з трьох найбільших секторів – зростання збереглося до кінця 2008 року завдяки надзвичайно високим темпам приросту у першій половині року. В 2008 році випуск продукції машинобудування зріс на 8,6% дпр, тоді як в січні-червні приріст склав 29,3% дпр. Найбільш динамічне зростання виробництва відбулось в автомобілебудуванні в перші місяці року, що зумовлювалось доступністю банківських кредитів для населення (див. *Фінансовий сектор*). Поступове скорочення кредитування протягом року призвело до зниження виробництва автомобілів. За останні місяці 2008 року попит на легкові автомобілі різко скоротився через розгортання фінансової кризи, що призвело до швидкого скорочення їх випуску. Якщо будівництво, на яке припадає близько половини інвестиційних витрат на основні засоби, перебувало в рецесії з початку року (див. *ВВП*), то інвестиційний попит на машини та обладнання залишався високим, а це, в свою чергу, стимулювало їх виробництво. Однак протягом року обсяги випуску в даному секторі поступово знижувались одночасно з інвестиційною активністю (див. *Інвестиції*), і, врешті-решт, різко впали в листопаді через значне зниження попиту.

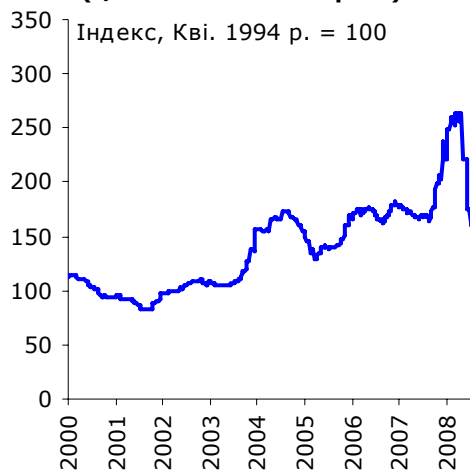
Українські виробники металу стикнулись з різкими коливаннями кон'юнктури світового ринку у 2008 році. Сектор виграв від високих цін на метал у першій половині року, що дозволило збільшити виробництво за цей період на 3,3% дпр, незважаючи на певні проблеми, які існували на початку року. Розгортання світової фінансової кризи призвело до різкого скорочення попиту та зниження цін на українську сталь. Коли ціни знизились нижче собівартості, компанії почали скорочувати виробництво. В результаті цього обсяги металургійного виробництва в Україні знизились на 10,6% дпр в 2008 році, причому найбільший рівень падіння було зафіксовано в листопаді (48,8% дпр). Шокове зниження попиту на сталь на внутрішньому ринку – головним чином зі сторони будівництва – унеможливило переорієнтацію металургів з зовнішнього на внутрішній ринок.

Динаміка виробництва ключових секторів економіки

Джерело: Держкомстат

Індекс цін на сталь CRU (ціни на сталь в Європі)

Джерело: CRUonline.com

Падіння виробництва металу спричинило різке зменшення попиту на продукцію інших секторів вітчизняної економіки, а саме – видобуток неенергетичних матеріалів та виробництво коксу. Річний обсяг видобування неенергетичних корисних копалин скоротився на 6,1% дпр. Падіння виробництва коксу та нафтопереробці виробництва становило 15,0% дпр, що стало найгіршим показником серед великих промислових секторів у 2008 році. Більш того, це був єдиний великий виробничий сектор, що знаходився у рецесії протягом всього року. Шокове зниження попиту зі сторони виробників металу наприкінці року стало ще однією проблемою, яка додалась до вже наявних труднощів в цьому секторі, який постраждав від значних коливань цін на нафту та державного регулювання цін на нафтопродукти.

Протягом року обсяги виробництва в харчовій промисловості поступово зменшувались на фоні посилення конкуренції після лібералізації тарифів (див. СОТ), а також шоків з боку попиту. Зокрема, в першій половині року високі ціни на сировину на внутрішньому ринку – особливо на зерно та продукти тваринництва – змусили переробні підприємства підняти ціни на свою продукцію, що негативно впливало на попит. І хоча в останньому кварталі 2008 року ціни на сільськогосподарські продукти почали знижуватись (див. Аграрна політика), проте галузь зазнала ще одного шоку попиту через зростання безробіття та зменшення зарплат. До того ж сектор стикнувся із збільшенням простроченої дебіторської заборгованості зі сторони великих роздрібних мереж, оскільки внаслідок фінансової кризи кредитування практично зупинилось. Відповідно, обсяги виробництва сектора зменшились на 0,9% в 2008 році порівняно зі зростанням на рівні 10,0% в 2007 році.

Сільськогосподарське виробництво та торгівля: Проблеми, пов'язані з високим врожаєм, були ускладнені фінансовою кризою

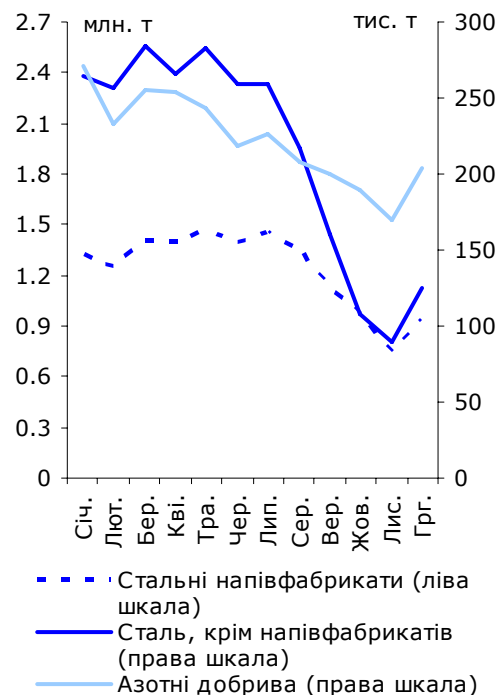
У 2008 році завдяки сприятливим погодним умовам було зібрано рекордний врожай основних сільськогосподарських культур. В країні було намолочено більше 53 млн. тон зерна, що стало найвищим показником з 1991 року. За даними Держкомстату приріст реальної доданої вартості у сільському господарстві, мисливстві та рибальстві за 2008 рік становив 17,2% порівняно з аналогічним періодом попереднього року, що є найвищим показником з-поміж усіх секторів економіки за цей період. Зростання виробництва зафіксовано для більшості культур за винятком цукрового буряку, виробництво якого у 2008 році скоротилось на 19,9%.

Втім рекордне зростання обсягів виробництва в рослинництві не було підтримане подібним поживленням у тваринництві. Як підприємства, так і домогосподарства, виробили менше молока та м'яса, хоча це падіння було дещо компенсоване зростанням обсягів виробництва яєць та вовни. Цю ситуацію можна частково пояснити меншою прибутковістю виробництва окремих видів продукції завдяки зростанню конкуренції та новим умовам функціонування сектору після вступу країни до СОТ (див. Аграрна політика). Таким чином, вітчизняне тваринництво не могло поглинути значну частину пропозиції зерна, тому реалізувати його надлишок можна було тільки на зовнішніх ринках.

У 2008 році виникли як додаткові можливості, так і нові перешкоди для торгівлі сільськогосподарською продукцією. Завдяки зниженню загального рівня тарифного захисту після приєднання до СОТ полегшився доступ іноземних виробників до ринків аграрної продукції України (див. Аграрна політика). Найбільш відчутним стало зростання імпорту м'яса та м'ясної продукції, овочів та цукру. За даними Держкомстату за 2008 рік імпорт названих товарів збільшився відповідно в п'ять, три та два рази порівняно з аналогічним періодом попереднього року.

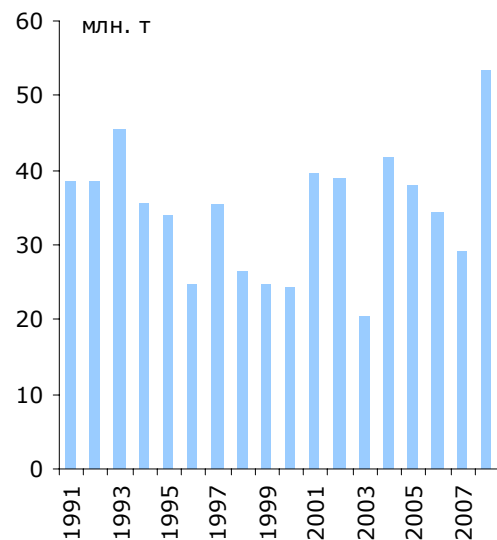
Скасування експортних квот на зерно, запроваджених у 2007 році,¹¹ сприяло відновленню експорту, обсяги якого безперервно

Виробництво головних експортних продуктів в 2008 році

Джерело: Держкомстат

Збір зерна в Україні, 1991-2008

Джерело: Держкомстат

зростали з квітня до початку четвертого кварталу, коли значне падіння світових цін та запровадження нових торговельних бар'єрів в країнах-імпортерах негативно вплинули на експортну динаміку. Так, зокрема, у жовтні підвищилися імпортні тарифи в ЄС,ⁱⁱⁱ тоді як Єгипет відмовився від імпорту продовольчої пшениці з України у листопаді на підставі невдоволення її якістю. Обсяги експорту зернових падали з жовтня до кінця року, що зумовило нагромадження значних перехідних запасів.

Адміністративні перешкоди також позначились на експорті соняшникової олії. З одного боку, для протидії зростанню внутрішніх цін Кабінет Міністрів у березні встановив квоти на експорт насіння соняшника та соняшникової олії, дія яких була призупинена наприкінці травня відповідно до Указу Президента (див. *Аграрна політика*). З іншого боку, ЄС висунув додаткові вимоги щодо сертифікації української олії після того, як у травні з'явилися сумніви щодо її якості. В результаті, фактичний обсяг експорту у квітні-серпні не суттєво відрізнявся від розміру встановлених квот для цього періоду (355 тис. т олії та 0,505 тис. т насіння соняшника порівняно з 300 тис. т олії та 1 тис. т насіння передбачених у межах квот).

У другому півріччі надлишок внутрішнього виробництва, падіння світових цін та погіршення можливостей фінансування зумовили суттєве зниження внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію. В багатьох випадках це означало падіння закупівельної ціни для виробників нижче рівня собівартості. Але доходів від реалізації продукції вистачило для фінансування осінніх польових робіт без помітного скорочення посівних площ. Від погіршення можливостей зовнішнього фінансування постраждали дрібні господарства, які є традиційно більш вразливими до шоків через нестачу власних фінансових ресурсів.

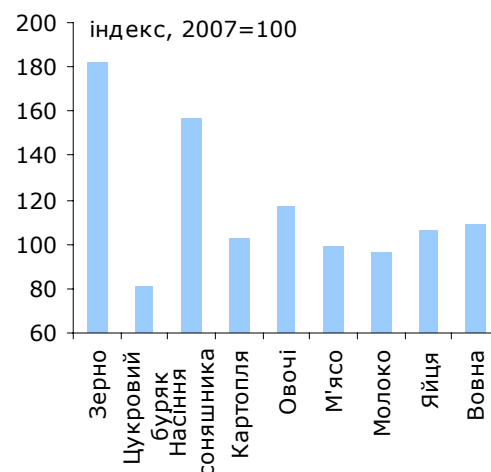
Аграрна політика: Вступ України до СОТ значно полегшив доступ до ринку аграрної продукції країни

Експортні квоти. Квоти на експорт зернових, запроваджені з метою забезпечення внутрішніх потреб після посушливого 2007 року, практично блокували експорт зерна у 2007 році. Однак очікування значного зростання врожаю та нарікання аграріїв на низькі закупівельні ціни стали основними передумовами остаточного скасування цих обмежень для пшениці, жита та ячменю наприкінці травня 2008 року. Квоту на експорт кукурудзи було скасовано ще наприкінці березня.^{iv} Це відновило експортні потоки та ступінь довіри до українських експортерів зерна.

Також у 2008 році було зроблено спробу встановити кількісні обмеження на експорт насіння соняшника та соняшникової олії для протидії зростанню внутрішніх цін, що повторювали тенденцію світових на фоні низького врожаю насіння соняшника в країні. У березні Кабінет Міністрів прийняв постанову щодо встановлення відповідних квот,^v які були розподілені протягом місяця. Однак у травні Президент призупинив дію цього рішення, одночасно передавши справу на розгляд Конституційного Суду.^{vi} Наприкінці вересня (після закінчення терміну дій квот, встановлених Кабінетом Міністрів) Президент скасував свій указ про припинення дії відповідних постанов Кабінету Міністрів,^{vii} і Конституційний Суд припинив розгляд подання Президента.

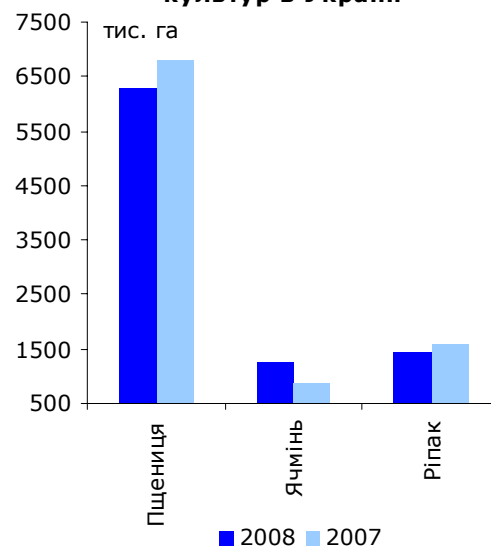
Вступ до СОТ. Україна формально приєдналась до СОТ в середині травня, суттєво лібералізувавши доступ до ринку аграрної продукції. Членство в організації передбачало зниження імпортних тарифів на основні види сільськогосподарської продукції, хоча їх рівень залишився значно вищим порівняно з тарифами на продукцію промисловості (середні зв'язані ставки тарифів склали 10,7% для сільськогосподарської продукції проти 5,0% для промислових товарів^{viii}) з найвищим тарифом в рамках режиму найбільшого сприяння для цукру (50%) та соняшникової олії (30%).^{ix} Мито на експорт насіння соняшника теж підлягає скороченню з 16% до 10% протягом шести років. Разом з цим, вимоги СОТ залишають простір для державної політики підтримки

Виробництво аграрної продукції в Україні в 2008 році

Джерело: Держ комстат

Посівні площі основних озимих культур в Україні

Джерело: УкрАгроконсалт

сектору: фінансування в обсязі 3,04 млрд. грн. плюс 5% від аграрного виробництва може спрямовуватись на заходи підтримки, що викривлюють торгівлю. Фінансування заходів «зеленої скриньки» є необмеженим. Слід зазначити, що попри зобов'язання перед СОТ бюджет 2008 року передбачав виділення понад 11 млрд. грн. аграрному сектору, що є найвищим показником підтримки сектору за останні п'ять років. Очевидно, що майже дворазове скорочення видатків для потреб сільського господарства у бюджеті 2009 року було зумовлено побоюваннями економічної кризи.

Оподаткування. Незважаючи на вимоги СОТ, привілеї зі сплати ПДВ у вигляді нульової ставки та повернення сум від переробних підприємств для виробників молока та м'яса, продовжені законом про державний бюджет до 1 січня 2009 року, діяли протягом усього 2008 року. У жовтні в межах антикризових зусиль влади чинний спеціальний режим оподаткування сільськогосподарських підприємств зберігся з незначними змінами.^x Суми ПДВ до сплати можуть і надалі використовуватись для задоволення виробничих потреб підприємств сектору. Держава навіть розширила перелік можливих витрат, раніше обмежений лише витратами на матеріально-технічні ресурси.

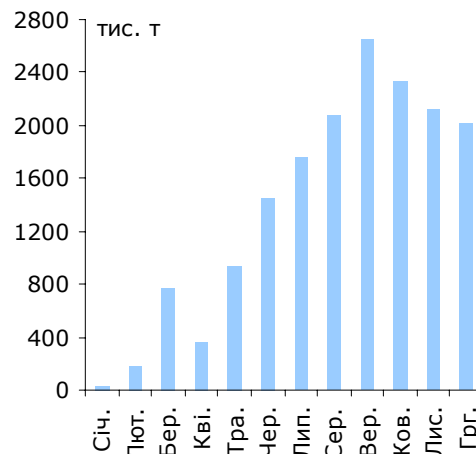
Ринок землі. Оренда земель сільськогосподарського призначення трохи подорожчала: платежі були підвищені з 1,5% до 3,0% від вартості земельних ділянок.^{xi} Це не призвело до суттєвого збільшення реальних доходів селян-землевласників, адже частка грошових платежів за оренду паїв у доходах є невеликою. Це лише невеликою мірою компенсувало власникам потенційні втрати, що виникають внаслідок дії мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, який протримався й у 2008 році, унеможливаючи отримання селянами доходу від продажу та змушуючи виробників і надалі лише сподіватись на можливість використовувати земельні ділянки при заставних операціях.

Енергетична політика: Криза схеми постачання природного газу

Газовий сектор. Головні події в газовому секторі були традиційно пов'язані з суперечками щодо ціноутворення на імпортний природний газ, який постачається промисловості та теплоенергетиці. Роками Україна платила за газ менше, ніж інші європейські країни, в обмін на низьку плату за транзит. Хоча Україна останнім часом споживала переважно газ з Середньої Азії, він постачався російським «Газпромом», де-факто роблячи останнього монополістичним постачальником газу в Україні.

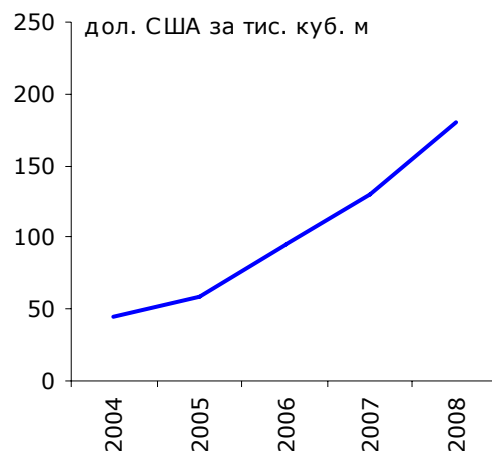
Початок 2008 року був позначений вже традиційною суперечкою між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» щодо ціни природного газу, імпортованого в перші місяці року. Контракт, підписаний в грудні 2007 року, передбачав придбання газу в Центральній Азії. Однак у лютому «Газпром» заявив, що Україна має платити за природний газ, спожитий у перші два місяці 2008 року, за ціною 315 дол. США за тисячу кубометрів, а не 179,5 дол. США за тисячу кубометрів, визначених у контракті. Ця проблема виникла через тимчасовий розрив у погодженій схемі постачання газу, що змусило «Газпром» замінити центральноазіатський газ російським без попереднього погодження. Врешті-решт сторони досягли домовленості в середині березня, згідно якої ціна імпортованого природного газу була збережена на рівні 179,5 дол. США за тисячу кубометрів для решти 2008 року за умови постачання лише середньоазіатського газу. Однак «Нафтогаз» погодився заплатити за спожитий російський газ на початку року за ціною 315 дол. США за тисячу кубометрів із застосуванням схеми бартерного розрахунку, а саме шляхом передачі права власності на газ у підземних сховищах. Також «Газпром» отримав право продавати частину газу напряму українським промисловим споживачам, тоді як решта внутрішнього ринку газу була закріплена за «Нафтогазом». До

Експорт зернових з України у 2008 році

Джерело: УкрАгроконсалт

Ціна імпортованого природного газу для України

Джерело: Газові контракти, підписані НАК «Нафтогаз»

цього моменту імпортований газ постачався через ЗАТ «УкрГазЕнерго» – спільне підприємство «Нафтогазу» та «РосУкрЕнерго».

Згідно березневих домовленостей Національна Комісія регулювання енергетики (НКРЕ) змінила структуру внутрішнього ринку газопостачання, видавши п'ятирічну ліцензію на постачання природного газу дочірній компанії ВАТ «Газпром» – ЗАТ «Газпромзбут Україна», дозволивши компанії продавати 7,5 млрд. кубометрів природного газу споживачам по нерегульованому тарифу з квітня 2008 року. Відповідно, ліцензія «УкрГазЕнерго» була скасована. Але після того як «УкрГазЕнерго» опротестувала це рішення в суді, ліцензія була відновлена, хоча пізніше НКРЕ обмежила ліцензований обсяг поставки газу цією компанією кінцевим споживачам до 5 млрд. кубометрів на рік, тоді як раніше цей обсяг становив 32 млрд. кубометрів на рік. В результаті «Нафтогаз» зміг частково повернути собі найбільш прибутковий сегмент внутрішнього ринку – поставки імпортованого газу промисловим споживачам.

Важливий прогрес у газових переговорах був досягнутий в жовтні, коли «Нафтогаз» і «Газпром» підписали меморандум щодо принципів довгострокової співпраці в сфері торгівлі газом. Згідно меморандуму у 2009 році Україна мала отримувати газ напряму від «Газпрому», тоді як компанія «РосУкрЕнерго», що постачала природний газ до України як посередник, мала бути ліквідована, а борг «Нафтогазу» перед «РосУкрЕнерго» за поставлений газ мав бути переданий «Газпрому». Також протягом трирічного перехідного періоду передбачався перехід до ринкового ціноутворення на природний газ та на послуги по транзиту російського газу.

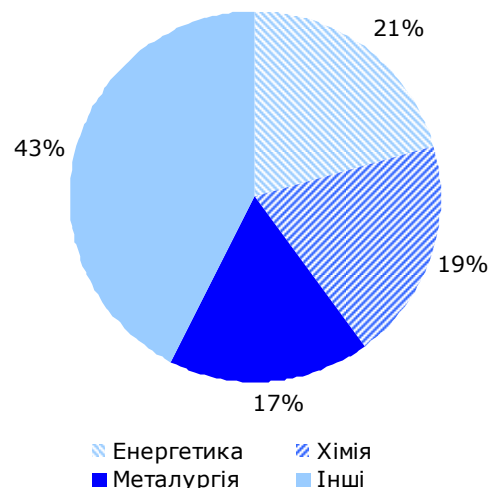
Однак попередні домовленості були практично скасовані в кінці року внаслідок появи газового боргу України. «Нафтогаз» накопив борг загальною сумою в 2,6 млрд. дол. США за вересень-листопад, з яких 1,95 млрд. дол. США тіла боргу без урахування штрафних санкцій було виплачено 30 грудня головним чином за рахунок державних кредитів. Неспроможність виплатити всю суму боргу стала офіційною причиною припинення переговорів між «Газпромом» та «Нафтогазом» та припинення постачання газу у січні 2009 року.

«Нафтогаз» стикнувся із серйозними фінансовими проблемами, які були частково викликані скороченням доходів компанії через зменшення попиту на природний газ з боку промислових споживачів, особливо у хімічній та металургійній галузях (див. *Промислове виробництво*). Крім того, «Нафтогаз» не зміг залучити заплановані 2 млрд. дол. США зовнішніх запозичень через поглиблення світової фінансової кризи. Ситуація додатково ускладнилась внаслідок девальвації гривні, що призвело до зростання гривневого еквіваленту зобов'язань у іноземній валюті.

Однак глибинні причини фінансових проблем «Нафтогазу» полягають у несприятливих операційних умовах діяльності компанії, які значно погіршилися протягом останніх п'яти років. Цей факт засвідчила нещодавно опублікована консолідована фінансова звітність НАК «Нафтогаз» за 2007 рік. Так, консолідований дохід «Нафтогазу» склав 30,4 млрд. грн., тоді як консолідовані збитки досягли 66 млн. грн. Як було зазначено аудитором – компанією Ernst & Young – станом на 31 грудня 2007 року консолідовані зобов'язання «Нафтогазу» перевищили його оборотні активи на 16,2 млрд. грн. Однією з головних проблем стала невідповідність між темпами зростання та рівнем ціни на імпортований природний газ та тарифами для внутрішніх споживачів, оскільки внутрішні ціни обмежувались урядом. Таким чином, реформа тарифної системи має стати основою для будь-яких дій, спрямованих на забезпечення фінансової стійкості «Нафтогазу» в майбутньому.

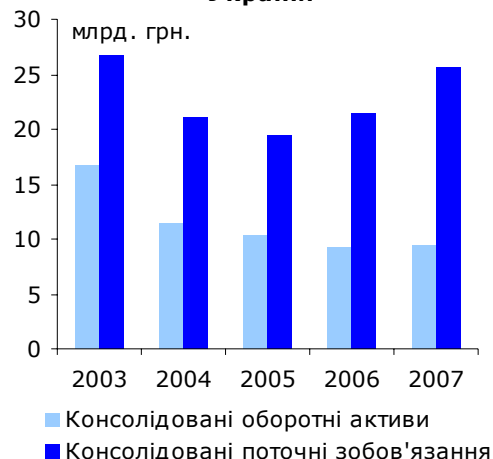
Сектор електроенергетики. Два перших квартали 2008 року були сприятливими для вітчизняної електроенергетики –

Найбільші промислові споживачі природного газу

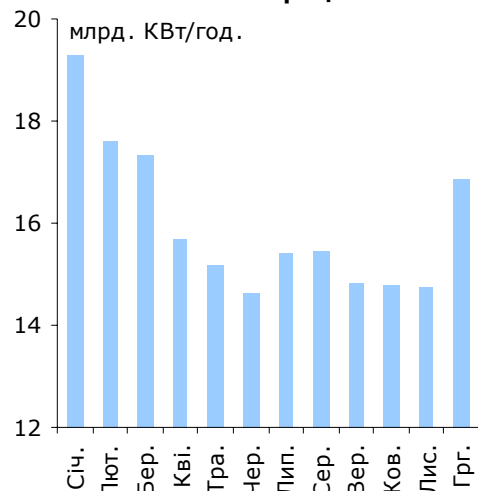
Джерело: "Енергобізнес"

Ліквідність НАК "Нафтогаз України"

Джерело: НАК "Нафтогаз України"

Виробництво електроенергії в 2008 році

Джерело: Міністерство палива і енергетики

стабільно зростали її виробництво, споживання та експорт. Енергетичні компанії планували широкомасштабні інвестиції, спрямовані на модернізацію виробничих потужностей та розподільчих мереж. Але протягом другої половини року сектор електроенергетики стикнувся з впливом економічної кризи, а саме – заморожуванням кредитів, появою неплатежів та зниженням споживання електроенергії.

Проблеми в секторі розпочались влітку 2008 року, коли теплові електростанції почали недоотримувати необхідну кількість енергетичного вугілля від державного підприємства «Вугілля України» через неузгодженість ціни на первинному ринку. Міністерство палива та енергетики планувало перекрити цей дефіцит, імпортуючи енергетичне вугілля, проте врешті розпочало імпортувати електроенергію з Росії і скасувало експорт електроенергії до Польщі.

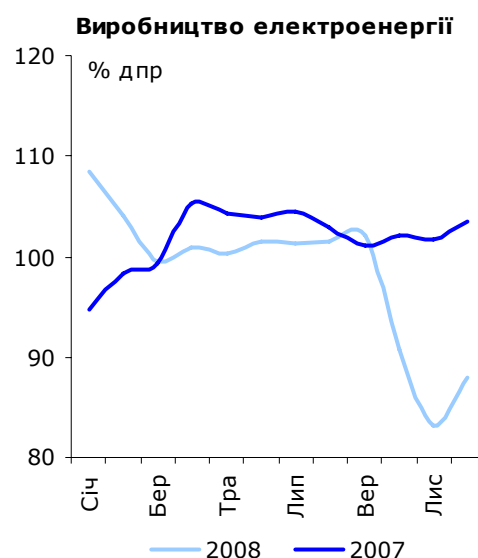
Падіння промислового виробництва призвело до зниження попиту на електроенергію, що дозволило припинити комерційний імпорту електроенергії з Росії з грудня. За даними Міністерства палива та енергетики в 2008 році виробництво електроенергії досягло 191,7 млрд. кВт/год., що на 1,8% менше, ніж рік тому. Найбільше падіння було зафіксоване в листопаді, коли загальне виробництво електроенергії було на 16,7% нижче минулорічного рівня. Найбільше знизили виробництво теплові електростанції, які виробили на 29,6% електроенергії менше, ніж рік тому.

В 2008 році уряд створив новий державний концерн «Ядерне паливо України», що замінив свого попередника – концерн «Укратомпром», який був ліквідований у березні. Нове підприємство об'єднало державні компанії, які займаються виробництвом ядерного палива. Кінцевою метою діяльності концерну є створення замкнутого ядерного циклу із спорудженням власного заводу по виробництву ядерного палива. Для цього в Державному бюджеті на 2009 рік передбачено 0,88 млрд. грн. Крім того, уряд врешті-решт розпочав проект будівництва двох нових енергоблоків на Хмельницькій АЕС. Тендер виграла російська компанія «Атомстройекспорт».

Також, дещо позбавилась добудова Дністровської гідроакмулюючої електростанції (ГАЕС), найбільшому довгобудові вітчизняної електроенергетики. 21 грудня було запущено перший гідроагрегат на 30% від максимальної потужності. Таке досягнення пояснюється достатнім фінансуванням з Державного бюджету у розмірі 0,7 млрд. грн., хоч розміщення очікуваного випуску облігацій на суму 0,2 млрд. грн. не відбулося через нестабільність фінансових ринків. В 2009 році необхідна наступна черга фінансування у сумі 0,65 млрд. грн. для завершення першого пускового комплексу (три гідроагрегати) до кінця 2011 року.

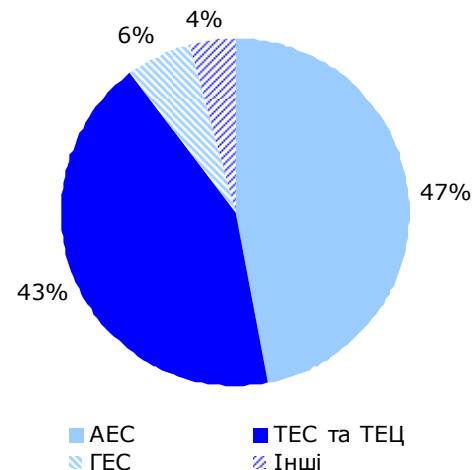
Тарифи. 25 вересня 2008 року Верховна Рада прийняла поправки до Закону України «Про альтернативні джерела енергії», запровадивши так звані «зелені тарифи» для альтернативних виробників електро- та теплової енергії. Згідно Закону «зелені тарифи» встановлюватиме Національна комісія регулювання енергетики на наступні 10 років, їх величина буде принаймні вдвічі вищою за вартість електроенергії (НКРЕ) на оптовому ринку за рік до прийняття цього рішення. В той же час середній роздрібний тариф для промислових споживачів поступово підвищувався протягом року. В результаті він зріс з 43,4% до 0,51 грн. за кВт/год. Однак Кабінет Міністрів заморозив ціни на електроенергію для підприємств хімії, металургії та коксохімії як засіб підтримки під час економічної кризи,^{xii} зберігши, таким чином, перехресне субсидування, що обмежує можливості енергетичних компаній для акумуляції необхідних для інвестицій коштів.

НКРЕ продовжила приведення тарифів на газ та електроенергію для населення до рівня покриття фактичних витрат. У серпні Комісія збільшила їх на 13-14%, починаючи з вересня.^{xiii} За новою

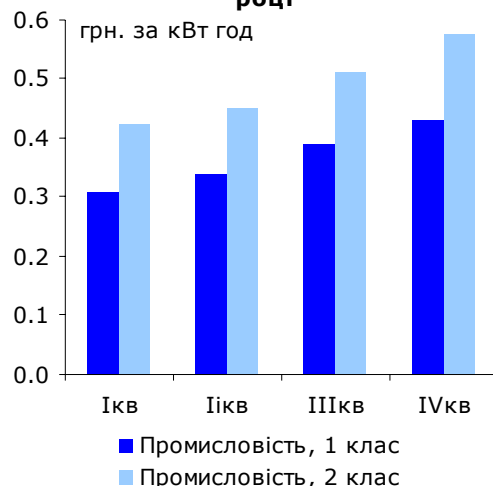
Джерело: Держкомстат

Структура виробництва електроенергії у 2008 році

Джерело: Міністерство палива і енергетики

Тарифи на електроенергію для промислових споживачів в 2008 році

Джерело: НКРЕ

схеми зберігається диференціація тарифів в залежності від річних обсягів споживання та наявності газового лічильника. Це було перше збільшення газових тарифів для населення з січня 2007 року. Восени зміни прискорились. У відповідності до зобов'язань перед МВФ уряд змінив процедуру встановлення цін на газ.^{xiv} Зокрема він відмінив граничні рівні цін на газ, що постачається населенню, дозволив Комісії встановлювати тарифи без узгоджень з Міністерством економіки та профспілками. В результаті у жовтні НКРЕ збільшила газові тарифи на 35%, які почали діяти з грудня.^{xv} Очікується, що підвищення тарифів для населення до економічно обґрунтованого рівня призведе до зменшення перехресного субсидіювання, збільшення інвестицій в газотранспортні та газорозподільні системи, а також у внутрішній видобуток газу. Також високі тарифи повинні стимулювати запровадження енергозберігаючих технологій у країні.

Транспорт: Підвищення тарифів не призвело до вищої якості послуг або покращення інфраструктури

Тарифи. Міністерство транспорту та зв'язку України (МТЗУ) збільшило тарифи на основні види транспортних послуг у 2008 році, постійно пристосовуючись до зростаючих витрат.

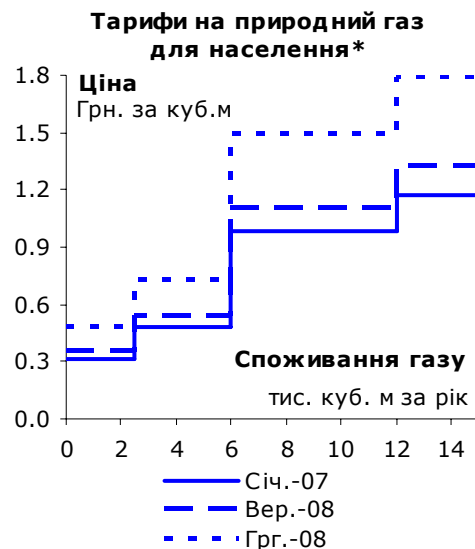
Поетапні підвищення залізничних тарифів на пасажирські перевезення у внутрішньому сполученні призвело до сукупного збільшення тарифів на 15% у 2008 році^{xvi} порівняно зі зростанням на 25% у 2007 році.^{xvii} Вартість подорожі до країн СНД та Балтії двічі переглядалася у бік підвищення, а сукупне подорожчання склало 25%.^{xviii} Починаючи з середини грудня тарифи у міжнародному сполученні, за винятком країн колишнього СРСР, були прив'язані до євро. Більше того, тарифи для вагонів другого класу були встановлені в середньому на 15% вище, аніж до цього.^{xix} Тарифи на вантажні залізничні перевезення підвищувалися п'ять разів протягом року, в результат чого сукупне зростання склало 48%.^{xx} У той же час у відповідності до зобов'язань перед СОТ дискримінація між тарифами на вантажні перевезення в різних напрямках була усунена.^{xxi}

Однак зростання залізничних тарифів було припинене для кількох секторів у якості одного з антикризових заходів уряду наприкінці 2008 року. Зокрема Кабінет Міністрів зафіксував до 1 квітня 2009 року нижчі тарифи на вантажні перевезення для металургійних та хімічних підприємств.^{xxii} Оскільки ці два сектори є основними українськими експортерами, то впровадження менших тарифів для них може розглядатися як субсидія, що спотворює торгівлю, і, відповідно, може викликати заходи у відповідь з боку країн – членів СОТ. До того ж, це рішення негативно вплинуло на залізничний сектор, збільшивши суму недоотриманих доходів, пов'язаних з падінням вантажних перевезень в останні місяці року, на суму наданих преференцій.^{xxiii}

Портові та аеропортові послуги також стали дорожчими. Зокрема акордні ставки на портові послуги підвищувались двічі, загалом приблизно на 40%.^{xxiv} У липні послуги для суден закордонного плавання також стали дорожчими майже на 60%.^{xxv} Аеропортові збори зросли в травні в межах 50-250%.^{xxvi} Плата за аеронавігаційне обслуговування у вересні збільшилась на 14% для міжнародних рейсів і на 190% для внутрішніх рейсів.^{xxvii}

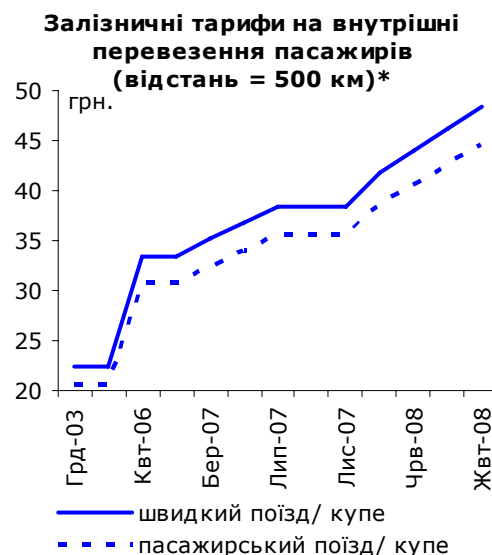
Таким чином, МТЗУ наполегливо збільшувало тарифи у 2008 році. Перегляд тарифів пояснювався здебільшого необхідністю покривати зростаючі витрати на перевезення та замінювати старе обладнання. Проте якість послуг та прозорість встановлення тарифів залишились низькими. Якщо зростання тарифів не буде супроводжуватись структурними галузевими реформами в наступні роки, то транспорт стане неефективним сектором і скоріше за все перетвориться на значний бар'єр для відновлення економічного зростання країни.

Регуляторне середовище. Постійне погіршення транспортної інфраструктури та рухомого складу змусило уряд докласти певних

Джерело: НКРЕ

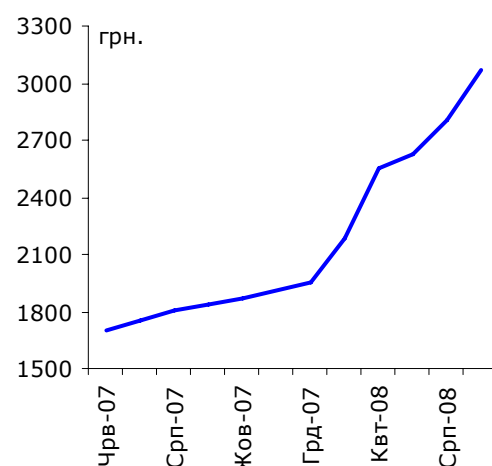
Примітка: * для домогосподарств з газовими лічильниками

Примітка: * без урахування ПДВ та страхового збору

Джерело: МТЗУ

Тарифи на вантажні залізничні перевезення (відстань ~ 500 км, вага = 80 т, тарифна схема 1)

Джерело: МТЗУ

зусиль для залучення інвестицій в цей сектор. Зокрема Кабінет Міністрів розробив та схвалив кілька документів з розвитку окремих транспортних секторів. Концепція Державної цільової програми розвитку аеропортів на період до 2020 року^{xxviii} була схвалена в березні, Стратегія розвитку морських портів України на період до 2015 року^{xxix} – у липні, а Концепція Державної програми реформування системи державного управління автомобільними дорогами загального користування^{xxx} – у серпні. Усі вони носять багато в чому декларативний характер та передбачають збереження державної власності на базову транспортну інфраструктуру. Приватна власність може бути впроваджена тільки в суміжних видах діяльності, таких як паркінги для автомобілів, вантажні та пасажирські термінальні комплекси, кейтерінг, тощо. Але є й певні покращення в галузевому регулюванні, зокрема відокремлення управлінських функцій та господарської діяльності здебільшого в портовому та дорожньому секторах. Однак реформи в цих галузях дуже залежать від подальших урядових зусиль з їх запровадження, включаючи заплановане покращення чинного законодавства, а також від здатності органів влади нижчого рівня діяти прозоро. До цього часу жодна з давно необхідних реформ не була впроваджена.

Підтримка та розвиток інфраструктури. У березні «Укрзалізниця» презентувала Комплексну програму оновлення залізничного рухомого складу України на 2008 - 2020 роки.^{xxxi} Згідно з цією Програмою УЗ планує інвестувати близько 130 млрд. грн. в рухомий склад, 75-80% з якого застаріло. Нестача власних коштів змусила УЗ залучати зовнішнє фінансування. У листопаді було підписано дві кредитні угоди на купівлю нових вантажних вагонів. Зокрема Європейський інвестиційний банк погодився надати 175 млн. євро, а ЄБРР 125 млн. дол. США. Однак ефективність зусиль з оновлення рухомого складу залежатиме від того, наскільки прозорим буде використання цих коштів.

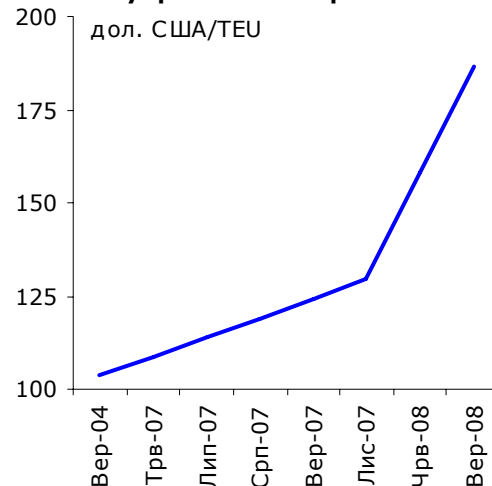
Міжнародний аеропорт «Харків» був переданий у концесію «Нью системс АМ» на 49 років, починаючи з 2008 року. Приватний інвестор зобов'язався платити за концесію 360 тис. дол. США щорічно та вкласти 120 млн. дол. США у відновлення та розширення аеропортової інфраструктури, особливо у покращення прийняття пасажирів, з огляду на підготовку України до чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Це була перша концесійна угода в аеропортовому секторі України.

Ці зусилля можуть розглядатися як успішні в залученні коштів для розвитку транспортної інфраструктури. Однак вони носять скоріше дискретний характер, а не є поширеною практикою в Україні. Законодавство щодо державно-приватного партнерства залишається найвищим пріоритетом в програмі реформування країни.

Зв'язок: Правові неузгодженості залишили сектор без ефективного регулятора протягом більшої частини 2008 року

Регуляторне середовище. Питання правового статусу Національної комісії з питань регулювання зв'язку (НКРЗ) було і залишається найважливішим у секторі зв'язку. НКРЗ не могла ефективно регулювати ринок до того часу, поки не була вирішена суперечка між Президентом та Кабінетом Міністрів за право уряду призначати членів цього регуляторного органу. Полеміка, яка, здавалось, припинилася на початку року, знову відновила у середині 2008 року. У травні уряд Ю.Тимошенко призначив нових голову та членів НКРЗ,^{xxxi} а в червні Президент зупинив дію цього рішення,^{xxxi} відновивши тим самим конфлікт попереднього року.^{xxxi} Тільки у вересні члени НКРЗ, уповноважені урядом, приступили до своїх обов'язків після того, як Президент скасував свій червневий Указ, що призупиняв призначення членів НКРЗ.^{xxxi} Проте правові неузгодженості збереглися і можуть спричинити подальшу боротьбу за контроль над регулятором зв'язку.

Акордні ставки на послуги в українських портах*

Примітка: * послуги з навантаження/розвантаження зовнішньоторгівельних вантажів

Джерело: МТЗУ

Основні кредити "Укрзалізниці"

Рік	Сума кредиту	Кредитор
2004	120 млн. дол. США	ЄБРР
2004	700 млн. дол. США	Deutsche Bank
2007	500 млн. грн.	"Райффайзен Банк Аваль"
2007	550 млн. дол. США	Barclays Capital Bank
2008	125 млн. дол. США	ЄБРР
2008	175 млн. євро	ЄІБ

Джерело: МТЗУ, ЄБРР, ЄІБ

Тарифи. Тарифи на послуги зв'язку також росли у 2008 році, як і транспортні тарифи. У червні вступили в дію нові граничні тарифи на загальнодоступні поштові послуги. Вони зросли в середньому на 40%. У жовтні НКРЗ підвищила місячну плату за домашні телефони на 20%^{xxxvi} та користування радіо – на 50%. У вересні МТЗУ прийняло рішення підвищити тарифи на передплату періодичних друкованих видань, розповсюджуваних поштою, на 27% з 1 січня 2009 року.^{xxxvii} А у грудні «Укрпошта» підняла ціни на послуги, що перебувають поза держаним регулюванням, на 30-50%.^{xxxviii} Такі кроки офіційно пояснювались низьким рівнем покриття відповідними тарифами витрат у галузях фіксованого та поштового зв'язку.

Намагаючись допомогти державним монополістам, уряд пом'якшив тарифне регулювання. Так, НКРЗ скасувала державне регулювання тарифів на міжміські та міжнародні дзвінки зі стаціонарних телефонів.^{xxxix} Це рішення мало б збільшити комерційну незалежність «Укртелекому», дозволяючи йому більш успішно конкурувати з мобільними операторами. Однак «Укртелекому» не вдалось відновити втрачену частку ринку міжміських та міжнародних дзвінків.

Усі вище згадані кроки показали, що зусилля уряду були спрямовані на зменшення збитків у секторі зв'язку, а не на обмеження інфляційного тиску шляхом підтримання низького рівня регульованих цін і не на реальні реформи інфраструктурних секторів.

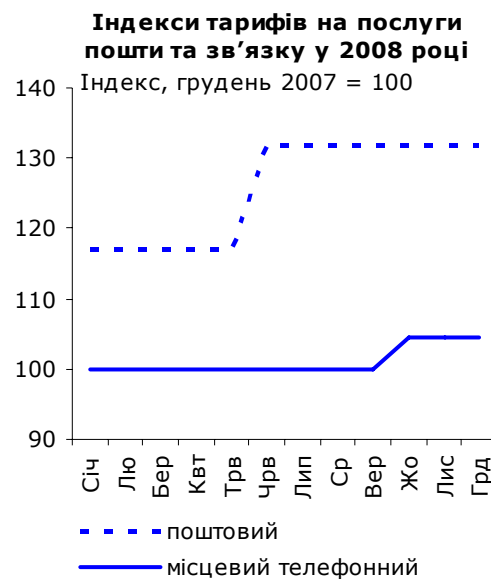
Житлово-комунальне господарство: Прийняття Концепції розвитку ринку комунальних послуг не змінило поточну ситуацію в секторі

Регуляторне середовище. Негативні явища в житлово-комунальному господарстві (ЖКГ) – часті аварії з летальними випадками, низька якість послуг та непрозорість встановлення тарифів - змусили уряд вжити заходів для покращення ситуації. Так, 9 липня Кабінет Міністрів прийняв Концепцію розвитку системи державного регулювання на ринку комунальних послуг.^{xi} Вона передбачає поступове реформування системи державного регулювання природних монополій протягом наступних трьох років. На першому етапі планується підготувати необхідну законодавчу базу реформування та створити Державну житлово-комунальну інспекцію. На другому етапі передбачено створити незалежний регуляторний орган у секторі ЖКГ.

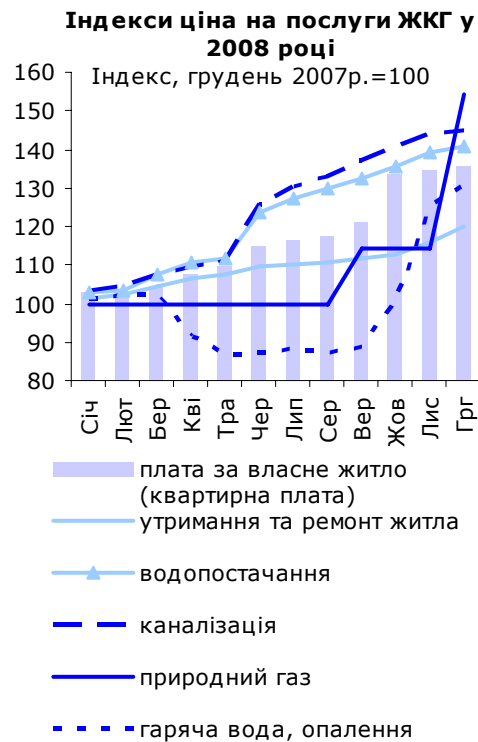
У червні КМУ схвалив створення Державної житлово-комунальної інспекції в структурі Міністерства з питань житлово-комунального господарства.^{xii} Цей орган створено для здійснення контролю за діяльністю природних монополій у сфері центрального водо- та теплопостачання, водовідведення та за її відповідністю до українського законодавства. Недоліки цього органу вже виявились: він надто близький до виконавчої влади та має недостатнє бюджетне фінансування у 2008 році. Незважаючи на це, у листопаді було створено ще один регуляторний урядовий орган – Міжвідомчу раду з питань удосконалення державного регулювання ринку комунальних послуг.^{xiii} Цей крок не лише призвів до розпорошення повноважень та зниження спроможності уряду ефективно регулювати ринок послуг ЖКГ, але й ускладнив регуляторні процедури у секторі, провокуючи подальші проблеми.

Тарифи. Протягом 2008 року тарифи на опалення, водопостачання та водовідведення, інші комунальні послуги поступово піднімались в різних регіонах країни.^{xiiii} Однак погіршення економічної ситуації в останні місяці року змусило деякі місцеві органи заборонити підвищення комунальних тарифів: так, наприклад, зробили в Севастополі та Києві.

Зміни у тарифоутворенні не супроводжувались суттєвими реформами галузі. Якість послуг залишалася низькою, частота аварій зростала, основні фонди не оновлювались, заходи з підвищення енергоефективності майже не впроваджувались. За

Джерело: Держкомстат

Джерело: Держкомстат

такого поганого стану сектору важко очікувати, що будь-які покращення матимуть місце в близькому майбутньому.

Підтримка та розвиток інфраструктури. У вересні було прийнято Закон «Про ратифікацію Угоди про позику (Проект розвитку міської інфраструктури) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку». МБРР надав позику в 140 млн. дол. США Україні для інвестування в сектори водопостачання та водовідведення, утилізації відходів різних міст. Одеса, Чернігів та Івано-Франківськ вже обрані для участі. Інші міста та комунальні підприємства запрошуються до проекту. Сам проект розрахований на п'ять років, перші транші очікуються на початку 2009 року. Така ініціатива є недостатньою для розв'язання проблем фінансування, але вона може сприяти зростанню експертизи в секторі, передачі ноу-хау та трансферу найновіших технологій, що сприятиме покращенню ефективності сектору.

Платіжний баланс: У останньому кварталі 2008 року обидва рахунки – поточних операцій і фінансових операцій – мали дефіцит

Платіжний баланс. Світова фінансова криза стала поворотною точкою для динаміки українського зовнішнього сектору, спровокувавши чистий відтік іноземного капіталу та загальмувавши торгівлю.

Відповідно до останніх даних НБУ у 2008 році дефіцит рахунку поточних операцій досягнув 12,9 млрд. дол. США або 7,1% від ВВП, що більше ніж вдвічі перевищило минулорічні показники. До того ж дефіцит поточних операцій в жовтні та листопаді склав 3,5 млрд. дол. США, що майже дорівнює дефіциту рахунку поточних операцій за перші три місяці 2008 року. Проте вже в листопаді дефіцит рахунку поточних операцій почав скорочуватись і склав 1,6 млрд. дол. США порівняно з 1,9 млрд. дол. США в жовтні. Дефіцит зменшився майже до нуля в грудні (0,2 млрд. дол. США) внаслідок зменшення імпорту.

Стрімке знецінення гривні та обмежений доступ до кредитних ресурсів призвели до скорочення місячного імпорту товарів в доларовому еквіваленті на 10,7% дпр у листопаді, що є першим скороченням імпорту за чотири роки. Падіння імпорту пришвидшилось у грудні до близько 29,0% дпр. У листопаді-грудні скорочення обсягів експорту склали біля 15,4% дпр через зниження експорту металів, продукції машинобудування та хімічної промисловості, що було спричинено суттєвим скороченням зовнішнього попиту та наступним зменшенням цін. Таке падіння експорту та імпорту сприяло суттєвому уповільненню сукупних темпів зростання торгівлі товарами. В 2008 році темпи приросту експорту та імпорту склали 35,9% дпр та 40,1% дпр відповідно, порівняно з 50,0% дпр та 59,5% дпр за перші дев'ять місяців року. Оскільки в грудні місячні обсяги експорту зросли порівняно з листопадом на 9,2%, тоді як імпорт продовжував стрімко скорочуватись навіть по відношенню до попереднього місяця, це дозволило скоротити розрив між темпами приросту експорту та імпорту. Річний дефіцит торгівлі товарами досягнув 16,9 млрд. дол. США порівняно з 10,6 млрд. дол. США рік тому.

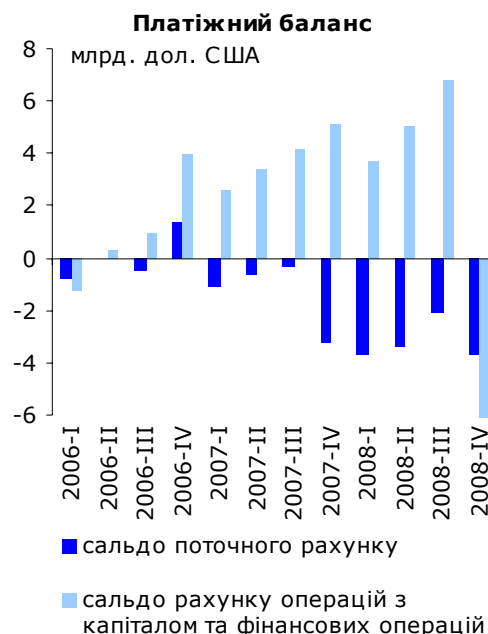
Профіцит торгівлі послугами на рівні 2,4 млрд. дол. США та притік поточних трансфертів понад 3,1 млрд. дол. США дозволили компенсувати 1,5 млрд. дол. США відтоку доходів, які були виплачені як дивіденди за прямими іноземними інвестиціями (ПІІ) в 2008 році.

Протягом перших дев'яти місяців 2008 року дефіцит рахунку поточних операцій було профінансовано за рахунок притоку довго- та середньострокового капіталу. Зокрема, чистий притік прямих іноземних інвестицій в січні-вересні склав 8,8 млрд. дол. США. Дев'ятимісячний додатний баланс рахунку фінансових операцій сягнув 15,6 млрд. дол. США порівняно з 10,0 млрд. дол. США рік тому. Проте в четвертому кварталі ситуація

Основні кредити сектору ЖКГ

Рік	Кредитор	Пози- чальник	Сума кредиту
2008	ЄБРР	КП «Черкаси-тепло-комун-енерго»	11,2 млн. євро
2008	ЄБРР	КП «Тепло-постачання міста Одеси»	21,9 млн. євро
2008	МБРР	Уряд України	140 млн. дол. США

Джерела: ЄБРР, Світовий банк

Джерело: НБУ

кардинально змінилась. По-перше, притік довгострокового капіталу майже припинився. У останньому кварталі року чистий притік ПІІ склав лише 0,8 млрд. дол. США. В той самий час чистий притік довго- та середньострокових запозичень приватного сектору, включаючи банки, склав лише 2,5 млрд. дол. США, що означає більше ніж двократне падіння порівняно з показниками попереднього кварталу. За умов фінансової кризи з найбільшими труднощами стикнулись банки, які не спромоглись залучити зовнішнє фінансування у обсягах, які б більш-менш відповідали попереднім рекордним показникам. Більше того відбувся суттєвий відтік інших інвестицій, включаючи відтік іноземної валюти з банківської системи. Ці фактори призвели до сукупного відтоку по фінансовому рахунку на рівні 6,1 млрд. дол. США протягом четвертого кварталу 2008 року, що спричинило зменшення профіциту рахунку фінансових операцій до 9,5 млрд. дол. США за результатами 2008 року.

Задля задоволення попиту на іноземну валюту НБУ був вимушений продати частину міжнародних резервів, а також девальвувати гривню (див. *Валютно-курсова політика*). Отримання 4,5 млрд. дол. США першого траншу кредиту МВФ дозволило НБУ поповнити резерви, які суттєво скоротились протягом останніх місяців 2008 року.

ПІІ. За інформацією Держкомстату станом на 1 січня 2009 року Кіпр залишився головним інвестором в українську економіку: 21,5% загального обсягу ПІІ в Україні припадало на цю країну. За обсягами ПІІ в Україну на другому та третьому місцях розташувались Німеччина та Нідерланди – 17,9% та 8,9% в загальному обсязі наявних ПІІ відповідно. Лідерство Кіпру було забезпечено рекордними надходженнями капіталу в другому кварталі 2008 року. Проте вже в четвертому кварталі 2008 року обсяги ПІІ в країну почали скорочуватися, і найшвидше цей процес здійснювався саме для Кіпру.

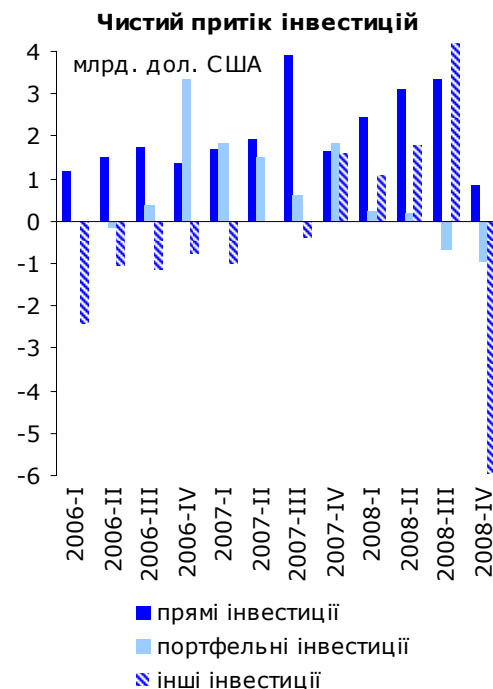
Як і в попередньому році, одним з найбільш привабливих для ПІІ сектором економіки залишався сектор фінансового посередництва – на нього припало 37,0% всього обсягу притоку ПІІ в 2008 році та 20,0% обсягу наявних ПІІ. Інвестиції в промисловість, а саме металургію та виробництво продуктів харчування, та торгівлю є наступними за обсягами надходжень в переліку інвестицій в галузі економіки. Проте внаслідок поглиблення проблем на світових фінансових ринках чистий притік ПІІ в третьому кварталі 2008 року суттєво знизився порівняно з другим кварталом, поклавши початок відтоку ПІІ.

Станом на 1 січня 2009 року обсяг наявних ПІІ у розрахунку на одну особу склав 775,3 дол. США, що все ще значно менше, аніж в інших країнах з перехідною економікою.

Торгівля товарами: Падіння торгівлі товарами в кінці 2008 року не призвело до помітного скорочення дефіциту торгівлі

Ключові зміни у внутрішньому та зовнішньому попиті, спровоковані світовою кризою, змінили тенденції у торгівлі товарами в четвертому кварталі 2008 року. Однак ці зміни були не настільки значними, щоб привести до помітного скорочення дефіциту торгівлі товарами, накопиченого протягом перших трьох кварталів. За даними Держкомстату в 2008 році дефіцит торгівлі товарами сягнув 18,5 млрд. дол. США порівняно з 11,3 млрд. дол. США рік тому.

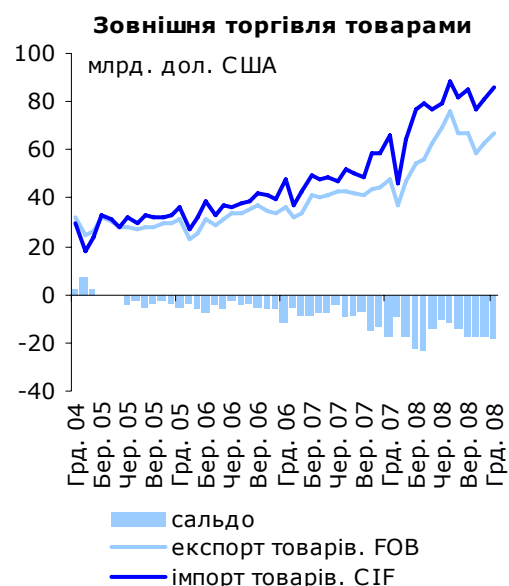
У січні-вересні темпи приросту експорту та імпорту товарів склали 50,1% дпр та 60,2% дпр у доларовому виразі. Проте вже в жовтні ситуація стала погіршуватись. Основні експортні галузі відчули на собі наслідки світової фінансової кризи, що знайшло свій прояв у скороченні зовнішнього попиту та цін. Зростання імпорту теж загальмувалось через девальвацію гривні та скорочення попиту на сировину з боку національних виробників. В результаті річні темпи приросту експорту та імпорту суттєво уповільнились:

Джерело: НБУ

Джерело: Держкомстат

Джерело: Держкомстат

відповідно до 35,9% та 41,1% в доларовому еквіваленті за рахунок різкого падіння обсягів торгівлі в листопаді та грудні.

Скорочення зовнішнього попиту та цін наприкінці 2008 року вдарило по всім основним експортним позиціям України. Зокрема, темп приросту експорту чорних металів – найбільшої товарної групи українського експорту – уповільнився до 37,4% за рік порівняно з 62,6% дпр приросту за перші дев'ять місяців внаслідок падіння експорту на 39,4% дпр у листопаді та на ще більші 43,5% дпр у грудні. Різке скорочення обсягів експорту спостерігалось також по категоріям мінеральних продуктів, продукції машинобудування та хімічної промисловості. Серед експортних позицій, що продовжували зростати у річному вимірі навіть після поглиблення фінансової кризи, залишився експорт продукції рослинництва (223,0%) переважно завдяки експорту зерна (див. *Сільськогосподарський випуск та торгівля та Аграрна політика*).

Такі чинники зростання імпорту протягом перших трьох кварталів 2008 року як сильний внутрішній попит (див. *ВВП*), ревальвація гривні (див. *Політика валютного курсу*) та високі ціни на нафту практично зникли в четвертому кварталі. Вже в листопаді швидка девальвація гривні та гальмування доходів домогосподарств призвели до скорочення імпорту. В листопаді та грудні обсяги імпорту скорочувались майже по всім товарним категоріям за виключенням імпорту газу, продукції тваринництва та рослинництва. Зокрема, найбільше скоротились обсяги імпорту транспортних засобів (на 37,2% в листопаді та 41,3% дпр у грудні), що призвело до суттєвого уповільнення темпів приросту імпорту цієї товарної категорії до 47,2% за рік порівняно з 79,3% дпр протягом перших дев'яти місяців 2008 року.

В географічній структурі торгівлі товарами значних змін не відбулося, хоча Україна продовжувала поступову диверсифікацію торговельних потоків, активізуючи торгівлю з країнами, які не є безпосередніми сусідами. ЄС-27 як єдина митна зона залишився головним торговельним партнером для України. На країни ЄС-27 припадало 27,1% експорту та 33,7% імпорту країни. Україна залишалась нетто-імпортером в торгівлі товарами з ЄС, оскільки темпи приросту експорту були нижчими за темпи приросту імпорту протягом більшої частини року. Однак в цілому за рік вартісні обсяги експорту товарів до країн ЄС зросли на 30,3% в доларовому еквіваленті, тоді як приріст імпорту склав 29,9%, що пояснюється значно різкішим скороченням імпорту з ЄС-27 порівняно з темпами зменшення експорту протягом останніх місяців року.

Порівняно з попереднім роком роль російського ринку в зовнішній торгівлі України зменшилась. Частка російського експорту в загальних обсягах експорту України скоротилася на 2,2% до 23,5% загального українського експорту товарів, а частка імпорту – на 5,1% до 22,7% загального імпорту. Тенденція щодо скорочення частки Росії в українських торговельних потоках була підсилена світовою фінансовою кризою та зниженням товарних цін. У листопаді як експорт з України до Росії, так і імпорт з Росії скоротились на майже 40% дпр. У грудні темпи падіння склали 22,9% дпр для експорту та були значно вищими (57,7% дпр) для імпорту, що частково пов'язано з наслідками знецінення гривні. В цілому за рік експорт товарів до Росії виріс на 24,2% в доларовому еквіваленті, а імпорт – на 15,3%.

Підсумовуючи вищесказане можна зробити висновок, що високе річне зростання експорту та імпорту було забезпечено стрімким розвитком торгівлі товарами на початку року, тоді як тенденції останнього кварталу 2008 року внесли суттєві корективи до річних показників.

Структура торгівлі товарами за січень-грудень 2008 року

	Експорт		Імпорт	
	млн. дол. США	% дпр	млн. дол. США	% дпр
Всього	67002,5	35,9	85534,4	41,1
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	783,4	4,8	1702,0	120,7
II. Продукти рослинного походження	5577,1	223	1462,5	69,9
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1945,8	13,3	612,9	57,9
IV. Готові харчові продукти	2524,3	20,5	2679,2	28,1
V. Мінеральні продукти	7046,1	64,8	25441,5	47,8
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5045,4	24,3	6959,1	30,9
VII. Полімерні матеріали. пластмаси та каучук	997,7	1,1	4476,8	31,1
VIII. Шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	359,5	-8,9	232,5	45,8
IX. Деревина і вироби з деревини	801,2	-3,2	545,7	45,7
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	874,4	13,9	1835,2	20,5
XI. Текстиль та вироби з текстилю	984,6	-0,6	2099,2	41,2
XII. Взуття. головні убори. парасольки	178,1	19,9	531,1	143,8
XIII. Вироби з каменю. гіпсу. цементу. кераміки. скла	454,8	26,8	1276,5	28,7
XIV. Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння та метали	146,9	-1,3	1032,0	283,4
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	27633,1	33	6390,0	34,7
XVI. Механічне обладнання; машини та інші механізми. електро-обладнання	6341,2	27,4	13378,6	26,5
XVII. Транспортні засоби та шляхові засоби	4324,1	30,8	12091,4	47,2
XVIII. Прилади та апарати	242,9	19,3	1222,6	21,2
XX. Різні товари і вироби	438,9	21,7	1011,0	69,9
XXI. 97 Вироби мистецтва	0,7	-66,3	4,1	15,4
Товари. придбані в портах	59,4	43,2	515,0	59,2
Різне	242,9	-36,4	35,4	-45,9

Джерело: Держкомстат

СОТ: Після 14 років переговорів Україна стала членом СОТ

Серед подій 2008 року вступ до СОТ став важливою віхою інтеграції України в світову економіку, спричинивши зміни, що матимуть вплив на розвиток країни у довгостроковій перспективі. Україна стала членом СОТ 16 травня 2008 року після затвердження Генеральною Радою СОТ відповідного пакету документів у лютому та ратифікації Угоди Верховною Радою України у квітні. Таким чином, Україна успішно завершила чотирнадцятирічний переговорний процес.

Членство у СОТ призвело до важливих змін у торговельному режимі. Зокрема, відбулось скорочення та зв'язування ввізних мит в середньому на рівні 10,66% на сільськогосподарську продукцію та 4,95% на промислові товари^{xlv}. Специфічні та змішані ставки тарифів були майже повністю замінені на адвалорні ставки, що забезпечують більшу передбачуваність та прозорість тарифної політики. Кількість так званих міжнародних тарифних піків, тобто тарифних ставок вище за 15%, зменшилась більш ніж удвічі: з 44,3% до 21,4% для тарифних ліній продукції сільського господарства та з 1,43% до 0,58% для тарифних ліній промислових товарів.

Максимальна зв'язана ставка ввізного мита була встановлена для цукру (50%). Разом з тим Україна відкрила тарифну квоту на цукор із цукрової тростини на рівні 260 тис. тон (267,8 тис. т з 2010 року) при 2-відсотковому ввізному миті та скасувала кількісні обмеження на виробництво та експорт цукру (так звані квоти В та С).

Країна також взяла на себе зобов'язання поступово скорочувати експортні тарифи на насіння олійних культур, худобу, шкіру та металобрухт. Однак було узгоджено достатньо довгий перехідний період, що дозволяє внутрішнім виробникам, які використовують дану продукцію як сировину, підготуватись до нових умов.

Важливим досягненням у сфері сприяння торгівлі стало зобов'язання України реформувати систему технічних бар'єрів у торгівлі та санітарного та фіто-санітарного контролю.

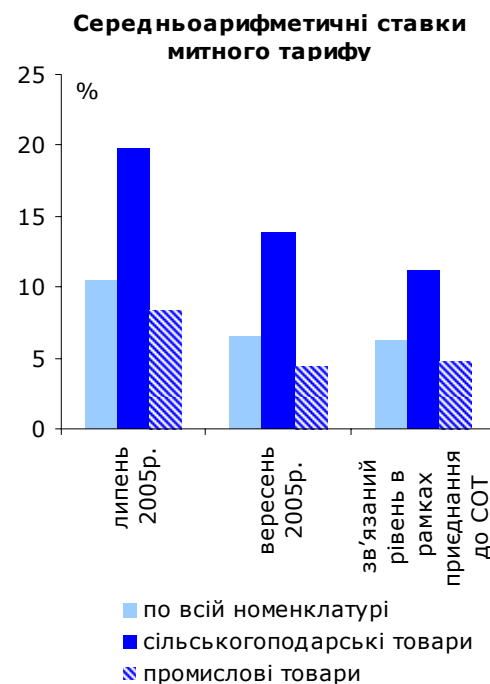
Крім того, Україна взяла на себе широкий спектр зобов'язань у сфері торгівлі послугами щодо забезпечення вільного доступу на свій ринок іноземних постачальників послуг та надання національного режиму. Окремі зобов'язання були взяті в усіх одинадцяти «ключових» секторах послуг. Винятком із режиму найбільшого сприяння стали аудіовізуальні послуги, внутрішній водний транспорт та залізничний транспорт.

Разом із кращим доступом до ринку України членство у СОТ покращило доступ українського експорту до зовнішніх ринків. Одразу після вступу до СОТ були скасовані квоти, встановлені ЄС на імпорт українського металопрокату. Іншою перевагою членства у СОТ став також доступ до інструментів розв'язання торговельних суперечок.

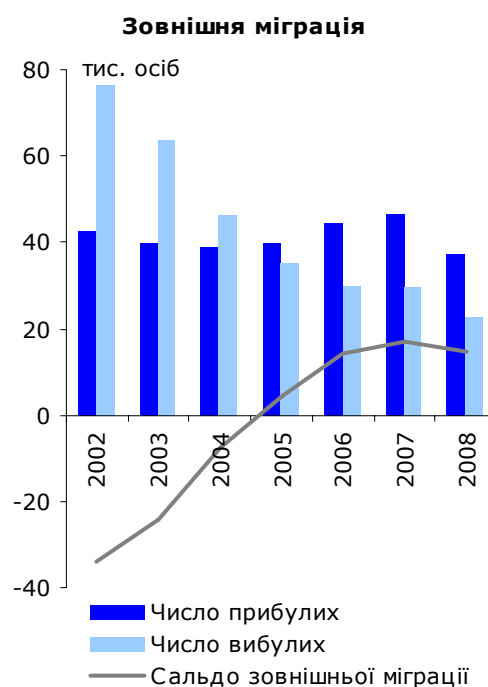
Високі темпи зростання торгівлі у 2008 році (див. *Торгівлю товарами*) не можна пояснити лише вступом у СОТ. Оцінити дійсні переваги та втрати від вступу можна буде тільки за кілька років. Але вже зараз членство у СОТ відкрило шлях до нових можливостей, зокрема, дозволило розпочати офіційні переговори щодо поглибленої зони вільної торгівлі з ЄС, найбільшим торговельним партнером України.

Міграція: Наприкінці 2008 року не відбулось очікуваного повернення трудових мігрантів в Україну

Законодавчий контекст. У січні набули чинності угоди між Україною та ЄС про спрощений візовий режим та реадмісію. Згідно з угодою про візи деякі категорії українських громадян змогли отримувати безкоштовні візи, тоді як для решти плата мала бути зменшена. Окрім цього спрощувались процедури видачі віз та перетину кордону для всіх категорій громадян України.

Джерело: Кабінет Міністрів

Джерело: Держкомстат

Щоправда, моніторинг виконання угоди виявив, що попри досягнуті домовленості багато консульських відділів не надали достатньої інформації про нові процедури, тим самим ускладнюючи процес видачі віз. Більше того, включення Центральної та Східної Європи до Шенгенської зони призвело до підвищення візових вимог у цих країнах, що фактично створило додаткові бар'єри для українців. Таким чином, ситуація практично не змінилась, незважаючи на спрощення режиму *де-юре*.

Міграційні потоки. У 2008 році чисельність мігрантів, що в'їхали в Україну, зменшилась до 37,3 тис. порівняно з 46,5 тис. у 2007 року. У той же час виїзд українських громадян за кордон скоротився меншою мірою до 22,4 тис., в результаті чого сальдо міграції – 14,9 тис. осіб – зменшилось. Скорочення обсягів легальної міграції було зафіксовано вперше з 2005 року і вочевидь частково пов'язано з наслідками світової економічної кризи. Обсяги нелегальних та незареєстрованих виїздів все-ще залишається поза даними офіційної статистики, роблячи загальну картину міграції в Україні неясною.

Нещодавнє повномасштабне обстеження українських трудових мігрантів, проведене в середині 2008 року, пролило трохи світла на масштаби та динаміку міграційних потоків у передкризовий період. За даними цього дослідження кількість трудових мігрантів за кордоном протягом одного року (травень 2007 року - травень 2008 року) становило майже 1,3 млн. осіб. Це число виявилось значно меншим, ніж очікувалось та, зазвичай, називалось в Україні, де в дискусіях традиційно оперували числом в 3 млн. осіб. Перед початком економічної кризи найбільша частка українських мігрантів працювала в Росії (46,5%), Італії (14,5%) та Чеській республіці (11,6%). Більшість із них працювали у секторах будівництва (50,7%), домашньої прислуги (16,1%) і торгівлі (9,6%).

Економічна криза призвела до зменшення економічної активності у ЄС та Росії, що спричинило вивільнення працівників. З метою забезпечення робочими місцями насамперед своїх громадян багато країн (в т.ч. Росія та Іспанія) оголосили про плани обмежити квоти на легальних мігрантів та впровадили заходи щодо повернення трудових мігрантів додому. Однак очікуваного повернення не відбулось – в умовах невизначеності та відсутності роботи в Україні мігранти намагались втриматись на своїх робочих місцях за кордоном за будь-яких умов. Разом з тим нижчі витрати на працю порівняно з місцевими робітниками, очевидно, виявились переконливим аргументом для роботодавців утримати на роботі кваліфікованих українських трудових мігрантів.

Зарплати та доходи: Номінальна заробітна плата в кінці 2008 року знизилась

Тривале підвищення доходів домогосподарств сприяло високим темпам зростання споживання в першому півріччі 2008 року (див. ВВП). Однак в другому півріччі приріст всіх компонентів доходів загальмувався. Зокрема, у 2008 році підвищення реальних доходів домогосподарств сповільнилось до 8,5% дпр порівняно із 19,0% дпр приросту у першому кварталі року.

На фоні гальмування економічного розвитку сповільнилось зростання реальної заробітної плати у всіх секторах економіки: середня реальна заробітна плата зросла на 6,8% дпр протягом 2008 року порівняно із 13,8% дпр у першому кварталі. Реальне зростання заробітної плати в промисловості сповільнилось до 3,7% дпр, тобто більше, ніж в середньому по економіці. Змінилась також тенденція швидкого зростання заробітної плати у будівництві, де знизилась реальна заробітна плата внаслідок різкого падіння випуску в секторі. Зростання реальної заробітної плати в бюджетній сфері було вищим за середнє по економіці.

Листопад став поворотним пунктом в динаміці заробітної плати. Зростання змінилось скороченням заробітної плати, яка в листопаді становила 1823 грн., що було на 4,9% нижчим за

Українська трудова міграція за країнами

	тисяч осіб	% від загального
Росія	599,0	46,53
Італія	186,7	14,50
Чехія	150,5	11,69
Польща	98,0	7,61
Угорщина	49,6	3,85
Іспанія	40,0	3,11
Португалія	36,2	2,81,
США	19,4	1,51
Німеччина	16,5	1,28
Білорусь	13,4	1,41
Ізраїль	10,7	0,83
Всього	1287,2	100,0

Джерело: Результати обстеження трудової міграції, проведеного у 2008р. Українським центром соціальних реформ та Держкомстатом України

Реальна заробітна плата, % дпр

	2007 р.	січ.-бер., 2008	2008 р.
Сільське господарство	17,5	13,8	17,3
Промисловість	13,6	9,3	3,7
Будівництво	15,6	9,3	-1,5
Торгівля та ремонт автомобілів, побутових виробів тощо	12,9	10,3	5,7
Діяльність готелів та ресторанів	13,8	9,7	3,4
Діяльність транспорту та зв'язку	11,4	10,6	5,6
Фінансова діяльність	19,8	17,3	8,1
Операції з нерухомим майном, оренда тощо	18,4	11,8	4,5
Державне управління	3,9	9,7	11,3
Освіта	16,4	23,4	9,2
Охорона здоров'я	17,2	21,6	8,0
Культура та спорт	16,7	18,2	10,7

Джерело: Держкомстат, власні розрахунки

показник жовтня. Найбільше падіння заробітної плати відбулось в промисловості (8,6%). У грудні, коли традиційно платять високу заробітну плату у зв'язку із виплатою премій і компенсацій, середня заробітна плата склала 2001 грн., причому порівняно із листопадом вона збільшилась у всіх секторах. Однак у ключових секторах – промисловості, будівництві та сільському господарстві – груднева заробітна плата була нижчою, ніж у жовтні. Найвище зростання заробітної плати мало місце в секторі державного управління (на 23,2% порівняно із жовтнем), що виявилось неочікуваним, зважаючи на офіційно проголошену політику, спрямовану на скорочення видатків, включаючи обмежене зростання заробітної плати в секторі (див. *Фіскальна політика*).

Внаслідок погіршення фінансового стану підприємств в листопаді заборгованість із виплати заробітної плати збільшилась на 66,4% порівняно із жовтнем та становила 1,7 млрд. грн. У грудні вона скоротилась до 1,1 млрд. грн. внаслідок часткового відновлення діяльності промислових секторів, на які припадає більше половини накопиченої заборгованості. Нижча номінальна заробітна плата та зростання заборгованості з її виплати разом із вищим рівнем безробіття (див. *Ринок праці*) негативно вплинули на доходи домогосподарств та надходження до фондів соціального страхування, насамперед Пенсійного фонду (див. *Пенсійна система*).

Водночас, заробітна плата залишилась найголовнішим джерелом доходів домогосподарств, на яку припадало 42,4% сукупного доходу домогосподарств у 2008 році. Зростання інших складових доходів в другій половині також уповільнилось року. Зокрема, приріст прибутків та змішаних доходів значно сповільнився з 36,1% дпр у першому кварталі 2008 року до 3,6% дпр в цілому за рік.

Отже, зростання добробуту, яке відбувалось протягом останніх кількох років, завершилось в кінці 2008 року, тоді як перспективи розвитку 2009 року є дуже песимістичним.

Ринок праці: Попит на робочу силу знизився наприкінці 2008 року

Хоч перші сигнали наближення економічної кризи почали проявлятися в окремих секторах вже в кінці вересня, зайнятість продовжувала зростати протягом перших трьох кварталів 2008 року. Зокрема, зайнятість серед населення віком 15-70 років зросла до 60,1% за перші дев'ять місяців цього року. Це було на 0,5 відсоткові пункти вище, ніж за перше півріччя 2008 року, та на 1,0 відсоткових пунктів вище, ніж за аналогічний період минулого року. У той же час безробіття зменшилось до 6,0%, що на 0,2 відсоткові пункти менше, ніж три місяці тому та рік тому.

Однак ситуація на ринку праці різко змінилась у четвертому кварталі, оскільки українські підприємства зменшили своє виробництво через зовнішні та внутрішні шоки. Відповідно до даних опитування ІЕД «Дослідження ділової думки – промисловість», проведеного у жовтні 2008 року, 15% менеджерів промислових підприємств планували звільнити персонал і ще 26% розглядали вивільнення як можливий антикризовий захід. Більше того 47,4% менеджерів скоротили або планували скоротити тривалість робочого дня для своїх працівників. Значні звільнення відбулись у фінансовому секторі та промисловості. Як результат, безробіття зросло до 7,5% у четвертому кварталі та до 6,4% за підсумками всього 2008 року.

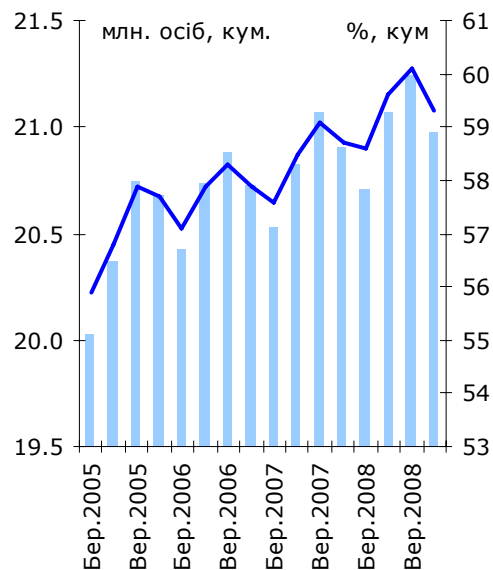
Зареєстроване безробіття виросло у кінці 2008 року, оскільки компанії розпочали звільняти працівників на фоні спаду економічної активності. Зокрема у грудні зареєстроване безробіття досягнуло 3,0% працездатного населення, хоча у вересні воно становило 1,8%. Протягом цього ж періоду попит на працю зменшився більше ніж на половину – з 198,6 тис. осіб до 91,1 тис. осіб. Як наслідок, пропозиція праці на одне вільне робоче місце виросла з 2,7 особи у вересні до 9,6 особи у грудні,

Реальні доходи домогосподарств за джерелами, % дпр

	2007 р.	січ.-бер., 2008	2008 р.
Доходи домогосподарств	16,7	19,0	8,5
Зокрема:			
Заробітна плата	15,5	14,8	7,6
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	13,1	19,3	11,3
Прибуток та змішаний дохід	22,8	36,1	3,6
Доходи від власності	55,9	26,9	11,9

Джерело: Держкомстат, власні розрахунки

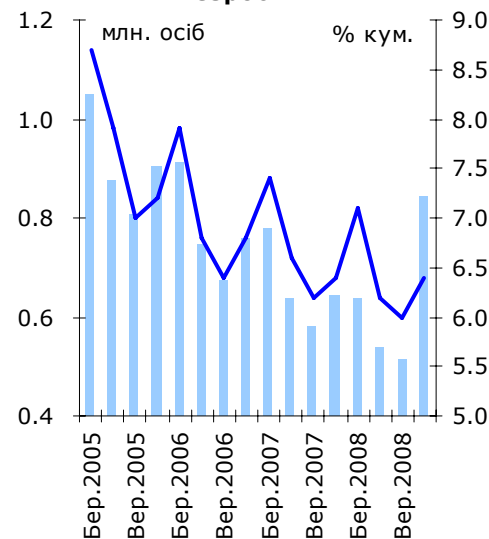
Зайнятість

- Середня чисельність зайнятого населення, ліва шкала
- Середній рівень зайнятості, права шкала

Джерело: Держкомстат

Безробіття

- Зареєстроване безробіття, ліва шкала
- Рівень безробіття, права шкала

Джерело: Держкомстат

досягнувши найвищого значення з березня 2002 року. За таких умов ймовірність знайти роботу знизилася, тоді як тривалість безробіття значно зростає.

Уряд намагався справитись з новими викликами на ринку праці. Як нагальний захід кожен меморандум з промисловцями включав пункт про збереження поточного числа робочих місць на підприємствах.^{xvii} Однак оскільки економічна кон'юнктура продовжувала погіршуватись і уряд не вжив дієвих кроків для підтримки промислових виробників, масові звільнення найманих працівників стали реальністю.

25 грудня 2008 року парламент ухвалив закон, спрямований подолання наслідків світової фінансової кризи на ринку праці, який очікувано повинен був подолати негнучкість урядових програм та служб зайнятості.^{xviii} Зокрема, Державна служба зайнятості отримала більшу свободу в пропонуванні вакансій та послуг перекваліфікації для безробітних. Новий закон обмежив зайнятість іноземців та розширив використання оплачуваних громадських робіт, щоб збільшити попит на працю. Однак вплив закону на ринок праці у 2009 році, найімовірніше, буде незначним, оскільки фінансування громадських робіт є обмеженим через нестачу грошей у бюджеті, тоді як більша гнучкість служб зайнятості не є ефективним заходом у період рецесії, коли безробіття вражає всі галузі.

Фіскальна політика: В центрі уваги залишались поточні питання

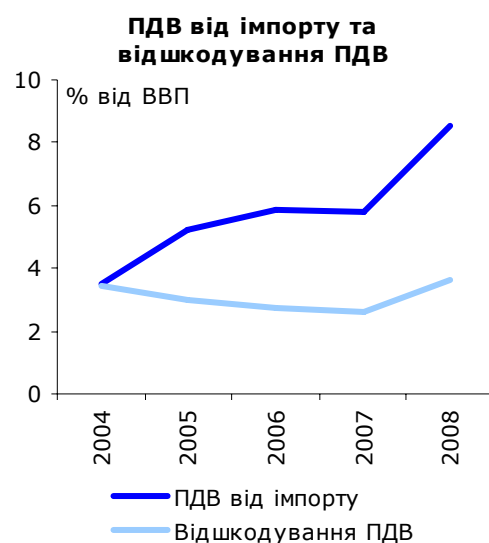
Закон про Державний бюджет на 2008 рік. У Законі про Державний бюджет на 2008 рік,^{xviii} затвердженому наприкінці 2007 року, доходи та видатки Державного бюджету було передбачено відповідно на рівні 215,4 млрд. грн. (24,2% від ВВП) та 232,4 млрд. грн. (26,1% від ВВП). Дефіцит Державного бюджету був запланований на рівні 18,8 млрд. грн. або 2,1% від ВВП. Фінансування дефіциту передбачалось здійснювати за рахунок надходжень від приватизації (8,9 млрд. грн.), а також за рахунок внутрішніх (4,1 млрд. грн.) та зовнішніх (5,8 млрд. грн.) запозичень. Крім того, очікувані додаткові надходження від приватизації в розмірі 12,0 млрд. грн. мали бути спрямовані на компенсацію знецінених заощаджень Сбербанку СРСР (див. *Соціальна політика*). В цьому випадку дефіцит Державного бюджету міг зрости до 3,3% від ВВП.

Відповідно до першої редакції закону Парламент мав навесні ухвалити зміни до Державного бюджету. Однак внаслідок парламентської кризи в Україні окремі зміни у закон були внесені лише влітку. У червні Верховна Рада ухвалила низку змін до законодавства, що регулює земельні питання, зокрема, щодо правил проведення аукціонів з продажу землі та оподаткування земельних ділянок, оцінку яких не проведено.^{xlix} Також були підвищені ставки акцизів на деякі групи товарів та переглянуті нормативи платежів за користування надрами (див. *Зміни до податкового законодавства*). Крім того, зміни торкнулися законів, що регулюють сферу соціального забезпечення (див. *Соціальна політика*). Проте з точки зору наповнення доходної частини Державного бюджету вказані зміни були незначними, і план доходів Державного бюджету було підвищено лише на 0,2% (0,3 млрд. грн.).

Наступні зміни до Державного бюджету були прийняті наприкінці липня головним чином для забезпечення фінансування видатків, пов'язаних із ліквідацією наслідків повені (див. *Соціальна політика*). План видатків Державного бюджету було збільшено на 5,8 млрд. грн., в тому числі 4,4 млрд. грн. були призначені для ліквідації наслідків повені. Решта була спрямована на державну підтримку аграрного сектору (1,4 млрд. грн.). Вказане збільшення видаткової частини Державного бюджету планувалось профінансувати за рахунок надходжень від ПДВ та акцизів. Водночас, розмір дефіциту Державно бюджету не переглядався.

Джерело: Державне казначейство, Держкомстат

Джерело: Звіти Держказначейства

Чергові незначні зміни до Державного бюджету відбулися у вересні. Додаткові фінансові ресурси планувалось одержати за рахунок надходжень від ПДВ з ввезених на територію України товарів з подальшим їх використанням на підтримку сільського господарства (1,8 млрд. грн.), державних вугільних шахт (0,6 млрд. грн. за рахунок бюджетних коштів та 3,1 млрд. грн. у формі державних гарантій), спорту (0,4 млрд. грн.), а також на покриття видатків, пов'язаних із підвищенням заробітної плати для працівників бюджетної сфери (1,1 млрд. грн.). Відповідно, запланований рівень доходів Державного бюджету було збільшено на 3,9 млрд. грн. до 224,7 млрд. грн.

Останні зміни до Державного бюджету на 2008 рік були ухвалені у грудні. Видатки Державного бюджету було збільшено на 13,6 млрд. грн. (або 5,7%) до 253,2 млрд. грн. Ці зміни були частково пов'язані із необхідністю профінансувати додаткові видатки, що виникли в результаті прийняття першого антикризового закону, який набув чинності 5 листопада.ⁱ Зокрема, кошти були призначені для новоствореного Стабілізаційного фонду (3,0 млрд. грн.), а також на поповнення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (1,0 млрд. грн.). Крім того, передбачалось спрямувати додаткові трансферти до Пенсійного фонду та до НАК "Нафтогаз України". Збільшення видатків планувалось профінансувати за рахунок перевиконання плану доходів Державного бюджету (7,3 млрд. грн.) та збільшення запланованого дефіциту (на 6,2 млрд. грн. до 25,0 млрд. грн.). Зміни торкнулись й джерел фінансування бюджету. Зокрема, відбувся перегляд плану приватизації у бік його суттєвого зменшення, а саме до 0,6 млрд. грн. (див. *Приватизація*). Водночас, план фінансування за рахунок внутрішніх запозичень та коштів на Єдиному казначейському рахунку було підвищено відповідно до 10,8 млрд. грн. та 6,6 млрд. грн.

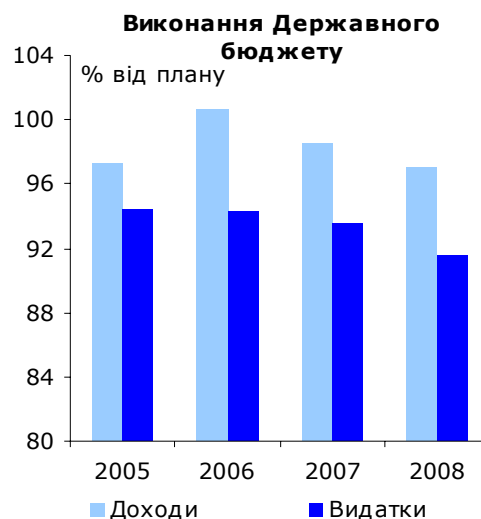
В цілому, переважна більшість змін до Державного бюджету на 2008 рік мали традиційно соціальний характер або були спрямовані на підтримку державних підприємств. Лише останній перегляд можна розглядати як виняток, оскільки він був зумовлений переважно загостренням економічної кризи, що вимагало прийняття невідкладних заходів.

Виконання Державного бюджету у 2008 році. У 2008 році доходи Державного бюджету становили 97,0% від плану. При цьому, незважаючи на стрімкий економічний спад у останньому кварталі 2008 року, фактичні надходження, одержані від податку на прибуток підприємств, перевищили запланований рівень на 12,3%. Це пояснюється позитивними фінансовими результатами підприємств у попередніх кварталах. Також на 1,4% був перевиконаний план неподаткових надходжень. Зокрема, доходи від власності та підприємницької діяльності, які включають перераховану частину прибутків державних підприємств та нараховані ними дивіденди, були перевиконані на 14,1%.

Водночас, доходи від податку на додану вартість (ПДВ), акцизів, податків на міжнародну торгівлю та офіційних трансфертів (коштів, що надходять з місцевих бюджетів до Державного бюджету) були нижчими за план. Зокрема, надходження від ПДВ були недовиконані на 7,3% переважно через нижчі порівняно з планом надходження від ПДВ на вироблені в Україні товари (91,6%). Крім того, дещо нижчими за плановий показник були доходи від ввізного мита. Недовиконання плану становило 1,4%.

Видатки Державного бюджету у 2008 році становили 91,6% від річного плану з врахуванням останніх змін.ⁱⁱ Як і у попередні роки, найгірше були профінансовані видатки на житлово-комунальне господарство (39,7% від плану). Водночас, рівень виконання плану видатків на соціальне забезпечення, громадський порядок та оборону перевищив 95%.

Дефіцит Державного бюджету у 2008 році склав 12,5 млрд. грн. або 1,3% від ВВП.ⁱⁱⁱ Він був профінансований, головним чином, за рахунок коштів Єдиного казначейського рахунку та внутрішніх

Джерело: звіти Державного казначейства

Видатки Державного бюджету

% від ВВП	2007	2008
Загальнодержавні функції	2,3	2,3
Оборона	1,3	1,2
Громадський порядок	2,5	2,6
Економічна діяльність	4,1	4,1
Охорона здоров'я	0,9	0,8
Культура та освіта	2,4	2,6
Соц. захист та соц. забезпечення	4,1	5,3
Трансферти місцевим бюджетам	6,2	6,2
Всього видатків	24,2	25,4

Джерело: Звіти Казначейства

державних запозичень (див. *Державний борг*), зважаючи на вкрай низький рівень надходжень від приватизації в 2008 році (див. *Приватизація*).

Податковий режим у 2008 році. До основних змін податкового законодавства, ухвалених при прийнятті Державного бюджету на 2008 рік^{liii}, належать підвищення ставок акцизів, п'ятикратне підвищення плати за земельні ділянки у населених пунктах, якщо грошову оцінку таких ділянок не проведено, та трикратне збільшення плати за оренду землі несільськогосподарського призначення. Водночас, були надані деякі податкові пільги. Зокрема, до кінця 2008 року продовжено дію положення, відповідно до якого від сплати ПДВ звільняються операції з постачання відходів і брухту чорних металів, включаючи імпорт таких товарів. Крім цього, було збережено спеціальний режим оподаткування для сільськогосподарських виробників (див. *Аграрна політика*). Також з метою підтримки розвитку добувної галузі залишилися незмінними на рівні 2007 року ставки рентних платежів за видобуток та транспортування корисних копалин.

Однією з позитивних змін до податкового законодавства, прийнятих при ухваленні Державного бюджету на 2008 рік, стало повернення до практики включення до валових витрат підприємств збитків минулих років при розрахунку бази оподаткування при справлянні податку на прибуток підприємств. Ця зміна знизила базу оподаткування, але вона цілком відповідає європейській податковій практиці та дозволяє підприємствам оптимізувати свої податкові платежі.

Крім того, у 2008 році заборонили обіг податкових векселів при здійсненні імпорту. З одного боку, це дозволило Державній митній службі значно перевиконати план надходжень у першому півріччі 2008 року, але з іншого, відбулось «вимивання» оборотних коштів експортних бюджетно-утворюючих компаній. Ці заходи супроводжувались відновленням Державної програми «Контрабанді - стоп!» та продовженням розпочатої у листопаді 2007 року широкомасштабної кампанії «Цунамі», які були спрямовані на посилення боротьби із контрабандою^{liv}, що, в свою чергу, також сприяло збільшенню фіскальних надходжень від оподаткування імпорту.

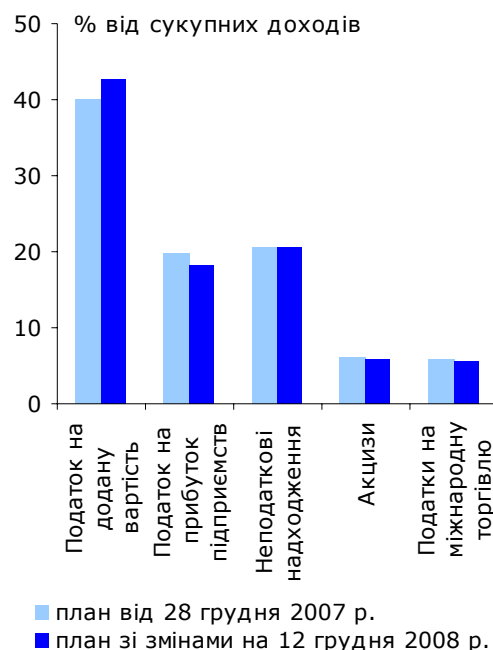
Впродовж 2008 року податковий режим зазнав подальших змін, що було зумовлено необхідністю збільшення податкових надходжень. Зокрема, ставки акцизів на цигарки збільшились втричі протягом року. Водночас, де-факто відбулось зниження рівня тарифного захисту внутрішнього ринку відповідно до зобов'язань України перед СОТ, які були взяті країною з моменту набуття членства у цієї організації всередині травня (див. *СОТ*).

Уряд також продовжив роботу з впровадження електронної звітності зі сплати ПДВ (крім безпосередньо декларацій з ПДВ в електронному вигляді підприємства були зобов'язані подавати до них електронні додатки – розшифровки^{lv}), а також дещо покращив внутрішній контроль та моніторинг за відшкодуванням ПДВ^{lvi}.

Фіскальна реформа. У 2008 році важливі бюджетні реформи були відкладені на майбутнє, як і в попередні роки. Зокрема, проект Податкового кодексу, поданий до Парламенту фракцією «Наша Україна-Народна самооборона», не був розглянутий навіть у першому читанні. Нова редакція Бюджетного кодексу, в якій передбачалось посилення фіскальної автономії місцевих органів самоврядування та запровадження середньострокового бюджетного планування, була прийнята лише у першому читанні^{lvii}.

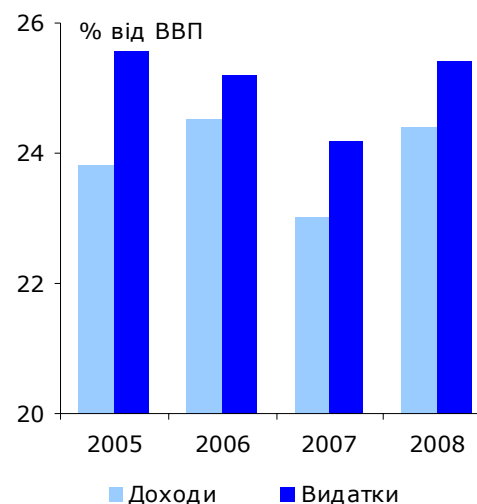
«Антикризові» фіскальні заходи, затверджені у 2008 році. Різке погіршення макроекономічної ситуації в Україні за умов світової фінансової кризи спонукало до відповідних дій у сфері фіскальної політики, а саме до впровадження заходів стимулювання та підтримки економічної активності. Водночас, зниження надходжень до Державного бюджету, що було

Доходи Державного бюджету

Джерело: Закон про Державний бюджет на 2008 рік від 28 грудня 2007 року та зі змінами від 12 грудня 2008 року

Доходи та видатки Державного бюджету

Джерело: Звіти Державного Казначейства

зафіксовано вже в четвертому кварталі 2008 року, зумовило необхідність впорядкувати видаткову частину бюджету для забезпечення фінансування пріоритетних напрямів. Парламентом та Кабінетом Міністрів у 2008 році було ухвалено декілька «антикризових» нормативних актів, проте комплексної стратегії порятунку розроблено не було.

Перший «антикризовий» закон був ухвалений Парламентом наприкінці жовтня^{lviii}, що було однією з передумов для надання Україні кредиту МВФ на умовах «stand-by» (див. *Монетарна політика*). Серед головних положень Закону є створення Стабілізаційного фонду, процедура проведення рекапіталізації комерційних банків, збільшення розміру суми гарантування вкладів фізичних осіб та збереження спеціального режиму оподаткування для сільськогосподарських підприємств (див. *Аграрна політика*). Заходи, спрямовані на захист від наслідків кризи домогосподарств та національних виробників, були затверджені пізніше. Зокрема, були ухвалені закони щодо малозабезпечених сімей (див. *Соціальна політика*) та питань протидії безробіттю (див. *Ринок праці*).^{lix} Також було законодавчо закріплено надання державної допомоги для деяких секторів економіки. Вітчизняним виробникам були надані податкові пільги, які набули чинності з початку 2009 року.^{lx} Крім того, було передбачено державну підтримку фінансування незавершеного будівництва.^{lxi} Усі вказані вище заходи означають збільшення майбутніх фіскальних зобов'язань держави, що створює додаткове навантаження на вже й без того «роздутий» бюджет та зумовлює необхідність відповідного збалансування бюджету.

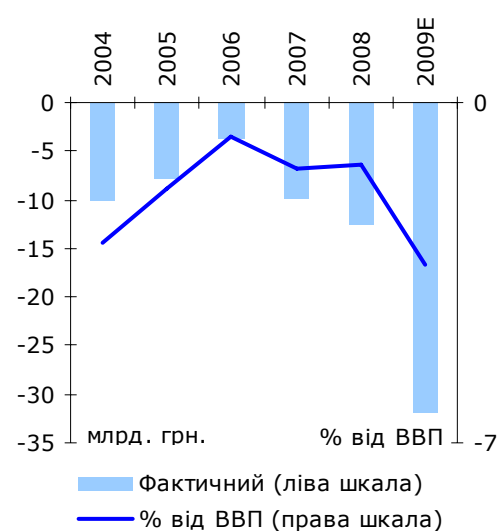
Зростання фіскальних зобов'язань було частково компенсовано збільшенням деяких податків та обмеженням інших видатків. Зокрема, відбулось значне підвищення ставок акцизних платежів для окремих товарів та ставок на деякі види рентних платежів.^{lxii} Крім того, Кабінет Міністрів затвердив постанову, відповідно до якої передбачалась жорстка економія адміністративних видатків та відмова від впровадження нових статей видатків у 2008 році.^{lxiii} Додатково на 2009 рік було практично зупинено зростання соціальних виплат (див. *Соціальна політика*).

Закон про Державний бюджет на 2009 рік. Закон про Державний бюджет на 2009 рік було ухвалено із значним запізненням 26 грудня 2008 року на фоні політичної напруги та зниження економічної активності, які були характерними для кінця року. Відповідно до Закону доходи та видатки Державного бюджету зростуть в номінальному виразі відповідно до 238,9 млрд. грн. та 267,3 млрд. грн., але скоротяться по відношенню до ВВП до 22,8% та 25,5%. Дефіцит передбачено у розмірі 31,1 млрд. грн. або 3,0% від ВВП. Це суперечить умовам Меморандуму, підписаного між Україною та МВФ, відповідно до якого на 2009 рік встановлено нульовий касовий дефіцит державного сектору. Високий дефіцит насамперед пояснюється створенням Стабілізаційного фонду, який повинен використовуватись для фінансування програм, що сприяють економічному розвитку. Водночас, збільшення соціальних бюджетних видатків обмежене у 2009 році (див. *Соціальну політику*).

Соціальна політика: Соціальні стандарти у 2008 році зменшились у реальному вимірі

Соціальні стандарти та мінімальна заробітна плата. Розміри соціальних стандартів у 2008 році було визначено у Законі про Державний бюджет, і, окрім рівня мінімальної пенсії, їх не було підвищено понад передбачені рівні, хоча інфляція була вищою за офіційно прогнозовану. Зокрема відповідно до Закону загальний показник прожиткового мінімуму було поступово підвищено з 592 грн. станом на початок року до 626 грн. з жовтня. Мінімальна заробітна плата та прожитковий мінімум, а також розміри соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям зменшились в реальному виразі у 2008 році. Водночас, реальна мінімальна

Баланс Державного бюджету

Примітка: E - оцінка ІЕД
Джерело: Звіти Держказначейства

Прожитковий мінімум, грн.

	з січня 2008 року	з квітня 2008 року	з липня 2008 року	жовтень 2008 року - 2009 рік
Загальний показник	592	605	607	626
Зокрема:				
Діти віком до 6 років	526	538	540	557
Діти віком від 6 до 18 років	663	678	680	701
Працездатні особи	633	647	649	669
Особи, які втратили працездатність	470	481	482	498

Джерело: закони про Державний бюджет на 2008 та 2009 роки

пенсія незначною мірою зростає (на 0,8% дпр), оскільки її розмір було підвищено урядом з липня 2008 року понад рівень прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (див. *Пенсійна система*).

У Законі про Державний бюджет на 2009 рік розмір прожиткового мінімуму залишиться без змін, в той час як мінімальна заробітна плата поступово підвищуватиметься, починаючи з другого кварталу 2009 року, і досягне 669 грн. з 1 грудня. Отже, встановлення мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб, яке було заплановане з 1 січня 2009 року, було перенесено на кінець року.

Єдина тарифна сітка. Відповідно до Закону про Державний бюджет на 2008 рік третій (останній) рівень Єдиної тарифної сітки з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери планувалось запровадити з листопада 2008 року. Однак в травні уряд переніс виконання цього кроку на вересень.^{lxiv} Через політичні протистояння додаткове фінансування цього заходу було передбачено в Державному бюджеті лише в середині вересня^{lxv} (див. *Фіскальна політика*). Водночас повноцінне функціонування Єдиної тарифної сітки було знову призупинено, починаючи з грудня 2008 року, коли заробітну плату першого тарифного розряду було зафіксовано в розмірі 545 грн.^{lxvi} замість його визначення на рівні поточної мінімальної заробітної плати.

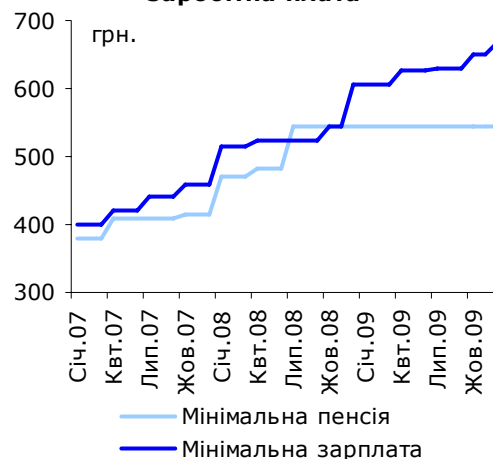
Компенсація знецінених заощаджень у «Сбербанку». У 2008 році державний банк «Ощадбанк» отримав 6,1 млрд. грн. або 95,0% від запланованих на рік коштів Державного бюджету на компенсацію вкладникам знецінених заощаджень в «Сбербанку» колишнього СРСР. Процедура компенсації, визначена в Постанові Кабінету Міністрів,^{lxvii} містила кілька кроків. По-перше, вкладники чи їх спадкоємці повинні були зареєструвати всі рахунки «Сбербанку» в Ощадбанку та вибрати валюту виплати компенсації.^{lxviii} По-друге, виплата, що не перевищує 1000 грн., мала бути доступною для отримання протягом трьох днів після реєстрації. Також передбачалась можливість для вкладників покласти гроші на спеціальний дворічний депозит в Ощадбанку. Уряд не виконав своє зобов'язання розробити схему оплати за комунальні послуги за рахунок решти коштів відповідних депозитів.

Оскільки план приватизації не було виконано (див. *Приватизацію*), уряд не зміг спрямувати додаткові 12,0 млрд. грн. на виплату компенсації, як це було передбачено в Законі про Державний бюджет. В результаті цього до кінця року лише 50% осіб, які зареєструвалися для отримання компенсацій, змогли реалізувати своє право.^{lxix} Лише 1,2% осіб залишили свої гроші на спеціальних рахунках в Ощадбанку.

Соціальні пільги. Закон про Державний бюджет на 2008 рік передбачав кроки по вдосконаленню адресного надання соціальних пільг. Зокрема передбачалось, що з 1 травня лише особи із доходами, нижчими за 1,4 розміру прожиткового мінімуму, будуть отримувати соціальні пільги. Однак уряд де факто відмінив таку зміну в квітні, ухваливши рішення про надання пільг певним групам осіб, включаючи ветеранів війни, суддів та прокурорів у відставці, інвалідів, тощо, незважаючи на розмір їх доходів.^{lxx} Отже запровадження адресного надання соціальної допомоги знову було перенесено, що збільшує обсяги недофінансованих соціальних зобов'язань.

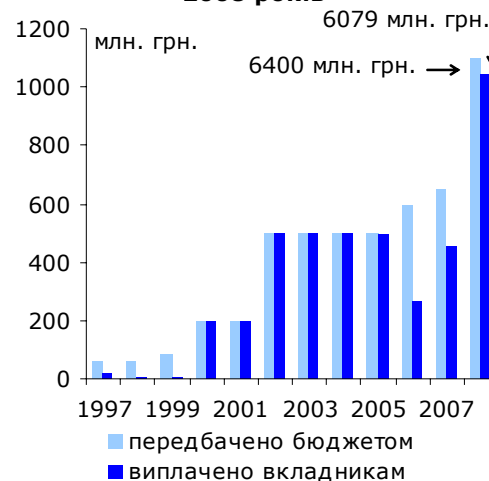
Крім цього, в травні Конституційний суд України ухвалив рішення про неконституційність ряду положень Державного бюджету на 2008 рік. Зокрема йшлося про положення щодо призупинення пільг суддям та працівникам судів, державним службовцям та військовим, а також ветеранам війни та пенсіонерам. Подібні рішення приймаються Судом майже щороку, постійно привертаючи увагу до необхідності реформувати систему надання соціальної допомоги, яка надзвичайно обтяжена різними пільгами.

Мінімальна пенсія та мінімальна заробітна плата

Джерело: Закони про Державний бюджет на 2007, 2008 та 2009 роки

Компенсації втрачених заощаджень протягом 1997 - 2008 років

Джерело: Державне казначейство, Ощадбанк

Допомога постраждалим від повені. В кінці липня 2008 року Верховна Рада передбачила виділення коштів з Державного бюджету для виплати допомоги домогосподарствам та відновлення інфраструктури в Західних регіонах України, які постраждали від повені (див. *Фіскальна політика*). Державна допомога надавалась постраждалим від повені домогосподарствам трьома траншами відповідно до списків, які склалися райдержадміністраціями та виконавчими органами міських рад. Загалом 136,2 тис. осіб набули право отримати державну допомогу. На 28 листопада допомогу було профінансовано у сумі 0,9 млрд. грн. або 79,4% від плану.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у 2009 році. Через зростання зареєстрованого безробіття (див. Ринок праці) видатки Фонду страхування на випадок безробіття на виплату допомоги по безробіттю зросли в кінці 2008 року та, за нашими оцінками, зростуть у 2009 році. Для збільшення потенційних доходів Фонду парламент змінив ставки внесків на різні види соціального страхування у 2009 році.^{lxxi} Зокрема, сукупний внесок на страхування на випадок безробіття було збільшено на 0,4 відсоткових пунктів, в той час як страхові внески на страхування у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності та від нещасних випадків було дещо скорочено. У 2009 році Фонд страхування на випадок безробіття, ймовірно, буде мати лише кошти для виплати допомоги по безробіттю з дуже обмеженими можливостями фінансувати активні заходи сприяння зайнятості.

Пенсійна система: Бюджет Пенсійного фонду у 2008 році було зведено зі значним дефіцитом

Бюджет Пенсійного фонду у 2008 році. В січні 2008 року уряд ухвалив бюджет Пенсійного фонду на 2008 рік.^{lxxii} Видатки Фонду було заплановано на рівні 141,2 млрд. грн., в той час як власні доходи мали скласти 34,8 млрд. грн. Трансферт з Державного бюджету залишався високим у сумі 34,8 млрд. грн. Відповідно до плану, трансферт було передбачено використати на фінансування пенсій, визначених відповідно до різних пенсійних програм, пенсій військовим і суддям у відставці, а також на компенсацію втрат Пенсійного фонду від застосування платниками фіксованого сільськогосподарського податку спеціальної ставки по сплаті збору на обов'язкове пенсійне страхування.

Щоб обмежити зростання видатків у 2008 році, максимальну пенсію було визначено на рівні 12 розмірів мінімальної пенсії (5640 грн. у першому півріччі року та 6528 грн. у другому).^{lxxiii} Пенсії працівникам Кабінету Міністрів, депутатам та прокурорам, які вийшли на пенсію, було обмежено сумою 10000 грн. Хоча визначення максимальної пенсії є обґрунтованим, її рівень залишається все ще високим порівняно із середньою пенсією, яка досягла 895 грн. в кінці 2008 року.

Внаслідок підвищення пенсій протягом року, а також запровадження державної пенсійної програми для шахтарів^{lxxiv}, Пенсійний фонд зіштовхнувся з дефіцитом коштів в кінці 2008 року. Для його фінансування Фонд отримав додатковий трансферт з Державного бюджету у сумі 5,2 млрд. грн., а також позику Державного казначейства в сумі 4,6 млрд. грн. Позику було пізніше списано відповідно до Закону про Державний бюджет на 2009 рік.^{lxxv} В цілому у 2008 році Пенсійний фонд отримав з бюджету 47,5 млрд. грн., що становило 30,8% сукупних доходів фонду.

Пенсійні виплати у 2008 році. Кабінет Міністрів підвищував мінімальну пенсійну виплату для різних груп пенсіонерів протягом року.^{lxxvi} Зокрема в березні було запроваджено додаткову адресну допомогу окремим категоріям пенсіонерів. Уряд також змінив розмір мінімальної пенсійної виплати для отримання пенсій у разі втрати годувальника, який тепер враховує кількість утриманців. Загалом, близько 1,4 млн. пенсіонерів почали з квітня отримувати

Нарахування та відрахування від заробітної плати, % від суми оплати праці*

	2008	2009
<i>Внески на соціальне страхування</i>	38,16-53,1	39,86-53,3
<i>Зокрема:</i>		
Пенсійний фонд	35,2	35,2
Фонд страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	2,0-2,5	1,9-2,4
Фонд страхування на випадок безробіття	1,8	2,2
Фонд страхування від нещасних випадків	0,66-13,6	0,56-13,5

Примітка: * починаючи з 13 січня, 2009 року
Джерело: закон «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування», закон «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», закон «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»
On Insurance Fees for Compulsory State social insurance against working accident and occupational disease

Трансферт з Державного бюджету Пенсійному фонду

Примітка: * план
Джерело: Закони про Державний бюджет на 2003-2009 роки

вищі пенсії. Однак уряд не передбачив додаткового фінансування таких пенсій, де факто формуючи дефіцит Фонду.

Пенсії було знову підвищено з 1 липня 2008 року відповідно до рішення Кабінету Міністрів, прийнятого в середині липня після невдалої спроби Верховної Ради прийняти зміни до Державного бюджету.^{lxxvii} Зокрема мінімальну пенсійну виплату було підвищено на 13% до 544 грн. В результаті цього мінімальна пенсійна виплата перевищила мінімальну заробітну плату в третьому кварталі 2008 року. Пенсії постраждалим від Чорнобильської катастрофи та звільненим з військової служби також було збільшено. Підвищення пенсій було здійснено шляхом встановлення спеціальних доплат до пенсій замість ухвалення рішення про постійне підвищення розміру пенсій. Однак на момент запровадження такої доплати знову ж таки не було передбачено трансферту з Державного бюджету Пенсійного фонду, який є необхідним для фінансування таких субсидій, що створило додатковий тягар для Пенсійного фонду.

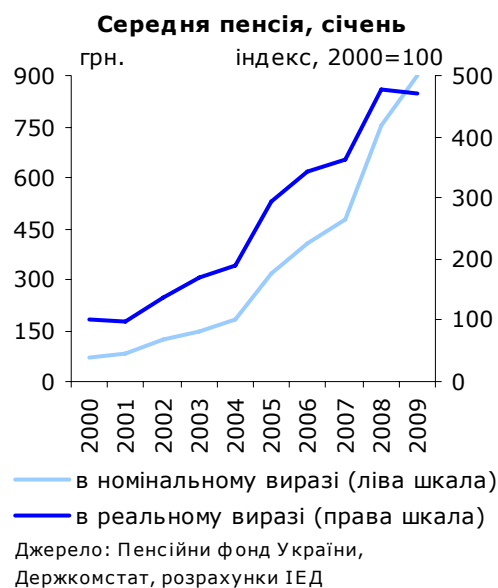
Ще одне підвищення пенсій стосувалось шахтарів. Відповідне рішення було ухвалено Законом про підвищення престижності шахтарської праці у вересні.^{lxxviii} Зокрема, мінімальну пенсію шахтарів, які працювали на підземних роботах протягом 15 (7,5) років для чоловіків (жінок), було визначено на рівні 80% від середньої заробітної плати шахтарів, але не нижче, ніж три розміри прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Запровадження нової державної пенсійної програми потребує щороку додаткового трансферту з Державного бюджету Пенсійному фонду (див. *Фіскальна політика*).

Отже, у 2008 році уряд продовжив практику підвищення пенсій понад рівні, передбачені в Законі про Державний бюджет, чітко зазначивши тим самим пріоритетність соціальної політики над антиінфляційними заходами.

Бюджет Пенсійного фонду на 2009 рік. Бюджет Пенсійного фонду у 2009 році знову буде зведено з дефіцитом. Зокрема бюджет Пенсійного фонду на 2009 рік, який було затверджено урядом в березні 2009 року, передбачає дефіцит Фонду у сумі 15,2 млрд. грн., з яких 13,1 млрд. грн. буде профінансовано за рахунок трансферту з Державного бюджету. Решту коштів буде покрито за рахунок коштів, наданих урядом Фонду в кінці 2008 року. Крім того, передбачається, що Фонд отримає 35,8 млрд. грн. з Державного бюджету на виплату пенсій відповідно до різних державних пенсійних програм, пенсі звільненим військовим і суддям у відставці та шахтарям, а також на компенсацію втрат від застосування платниками фіксованого сільськогосподарського податку спеціальної ставки по сплаті збору на обов'язкове пенсійне страхування. Отже, сукупний трансферт Пенсійному фонду залишається високим на рівні 4,7% від ВВП, що є значним тягарем для бюджету особливо під час економічної кризи. Однак навіть такий великий трансферт може бути недостатнім для компенсації втрати доходів в результаті сповільнення економічної діяльності. В такому випадку у 2009 році Міністерство фінансів може надавати позики Пенсійному фонду за рахунок коштів на Єдиному казначейському рахунку.

Незважаючи на ймовірний брак доходів, пенсійний збір на безготівкові операції з купівлі-продажу іноземної валюти було скорочено з 0,5% до 0,2%. Таке зниження, хоча і є позитивним кроком, не відповідає умовам Меморандуму, підписаного між Україною та МВФ. Цей документ вимагає повної відміни такого внеску урядом у 2009 році.

Уряд подав до парламенту законопроект, спрямований на обмеження зростання видатків Пенсійного фонду та розширення бази сплати пенсійних внесків. Зокрема, пропонувалось визначити максимальну пенсію в сумі 12 розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Також передбачалось відмінити спеціальну (нижчу, ніж загальна) ставку внеску на пенсійне страхування для платників фіксованого

сільськогосподарського податку. Але Верховній Раді не вдалось ухвалити запропоновані зміни.

Приватизація: У 2008 році надходження від приватизації склали 5% від плану, затвердженого на початку року

Приватизація у 2008 році. На початку року спроби Уряду активізувати процес приватизації були дуже цілеспрямованими та активними. Разом з тим відсутність консенсусу між політичними силами суттєво гальмувала приватизаційні процеси у 2008 році.

В січні Уряд затвердив перелік підприємств, державні пакети акцій який підлягали першочерговому продажу, а також перелік об'єктів, що підлягали підготовці до продажу у 2008 році.^{lxxxix} Перелік підприємств, що підлягали продажу, містив 19 об'єктів, включаючи такі «блакитні» фішки як Укртелеком (67,79% акцій), Одеський припортовий завод (99,57% акцій) та шість – львівське, одеське, полтавське, сумське, прикарпатське та чернігівське – обленерго (25% акцій та більше). Наступного місяця Кабінет Міністрів (КМУ) затвердив перелік підприємств, що підлягають приватизації у 2008 році, до якого було внесено 387 об'єкти^{lxxx}, включаючи перераховані вище. Крім того, КМУ визначив 14 об'єктів, які мають бути продані разом із земельними ділянками.

Продаж визначених підприємств мав би забезпечити плановані та додаткові надходження, передбачені у Державному бюджеті на 2008 рік. Фіскальний план надходжень від приватизації був визначений на рівні 8,6 млрд. грн. (0,96% ВВП).^{lxxxi} Крім того, передбачалося отримати додаткові надходження на рівні 12 млрд. грн., що мали бути спрямовані на компенсацію знецінених заощаджень у «Сбербанку» (див. *Соціальна політика*). В цілому у 2008 році надходження від приватизації мали скласти 20 млрд. грн.

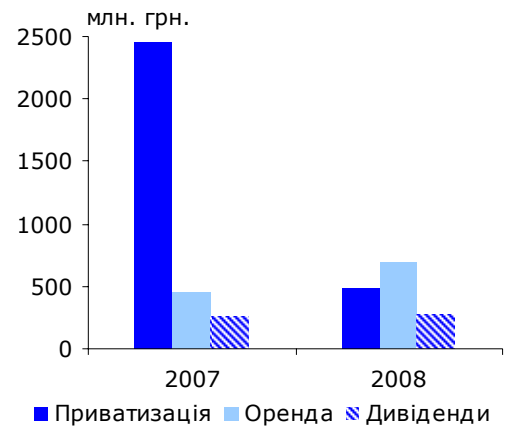
З метою реалізації задекларованих планів КМУ прийняв ряд Розпоряджень, визначивши ними порядок продажу Укртелекому^{lxxxii}, Одеського припортового заводу^{lxxxiii}, передачу прав управління обленерго Фонду державного майна^{lxxxiv} (ФДМУ) та ряд інших актів.

Однак дії Уряду не були підтримані ані Президентом України, ані головою ФДМУ. Президент призупинив приватизацію стратегічних об'єктів, поставивши вимогу першочергового прийняття Державної програми приватизації та забезпечення відповідності процесів приватизації в Україні пріоритетам економічної безпеки та розвитку держави.^{lxxxv} Рада національної безпеки та оборони України, в свою чергу, затвердила концепцію, направлену на забезпечення національних інтересів та безпеки в процесі приватизації.^{lxxxvi} Хоча в червні Парламент і прийняв в першому читанні Державну програму приватизації на 2008-2012 роки^{lxxxvii}, жодних подальших кроків у цьому напрямку здійснено не було. Дана програма фактично замінила попередній проект на 2008-2010 роки та суттєво не відрізнялась від нього.

ФДМУ, очолюваний Валентиною Семенюк-Самсоненко, повністю підтримав позицію Президента України у сфері приватизації та зупинив приватизацію запропонованих об'єктів, фактично заблокувавши діяльність КМУ у даній сфері. Практично протягом всього року Уряд намагався змінити голову ФДМУ. Нарешті, 26 грудня Верховна Рада звільнила пані Семенюк-Самсоненко. Наступного дня виконуючим обов'язки голови ФДМУ було призначено Дмитра Парфененка. Дане призначення було одразу ж призупинено Президентом.

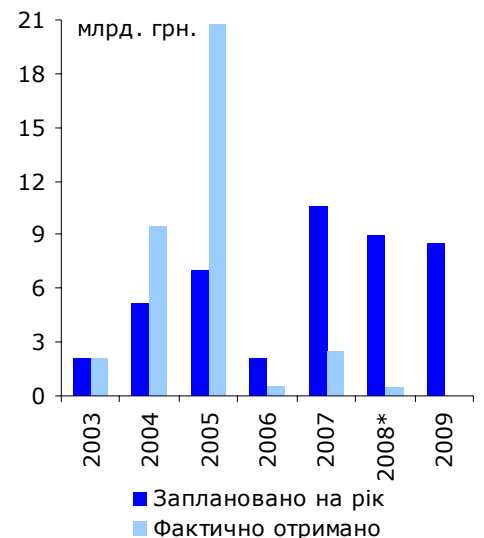
Така кадрова невирішеність сприяло фактичному краху приватизаційних процесів у 2008 році. За дванадцять місяців 2008 року було отримано лише 0,48 млрд. грн. надходжень, або 5,4% від плану. Визнаючи очевидне невиконання задекларованих намірів, в грудні Парламент затвердив зміни до Державного бюджету, що зменшували надходження від приватизації до 0,6 млрд. грн.^{lxxxviii}

Доходи від приватизації та управління об'єктами державної власності ФДМУ

Джерело: Звіти ФДМУ, Державного казначейства України

Надходження від приватизації

* план від 28 грудня 2007 р. (12 грудня 2008 р. план було знижено до 607 млрд. грн.)

Джерело: Державне казначейство України, ФДМУ

Приватизація у 2009 році. В рамках антикризових заходів, визначених жовтневим законом,^{lxxxix} надходження від приватизації отримали особливо значення, ставши джерелом наповнення Стабілізаційного фонду. Законом про Державний бюджет на 2009 рік^{xc} надходження від приватизації та продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації, обсягом мають сягнути 8,5 млрд. грн. та 1,2 млрд. грн., відповідно. На 2009 рік КМУ затвердив перелік об'єктів, що підлягають приватизації, який є майже ідентичним до переліку 2008 року,^{xci} та був одразу заблокований Президентом. Крім того, КМУ зобов'язав Фонд державного майна забезпечити надходження від приватизації у першому кварталі 2009 року на рівні 3 млрд. грн. (35% від плану). Однак даний обсяг залишиться недосяжним, доки Президент та Кабінет Міністрів не дійдуть згоди щодо стратегії приватизації в Україні.

Корпоративне управління: Крок вперед – прийнято закон про акціонерні товариства

У вересні Верховна Рада прийняла Закон України «Про акціонерні товариства»,^{xcii} що знаходився на порядку денному більше ніж сім років. Чинне законодавство було застарілим та не регулювало усі необхідні питання діяльності акціонерних товариств. Прийнятий закон регулює усі основні питання корпоративного управління в Україні, визначає рамкові умови діяльності акціонерних товариств та гарантування прав акціонерів, працівників та кредиторів. Крім того, він стимулюватиме розвиток фондового ринку в Україні та сприятиме протидії рейдерству. Закон набере чинності 30 квітня 2009 року. Положення ж закону щодо запровадження обов'язкової бездокументарної форми для акцій, які вже випущені, вступить в дію лише з 2010 року.

Державний борг: Стрімке зростання внутрішніх запозичень як відповідь на фінансову кризу

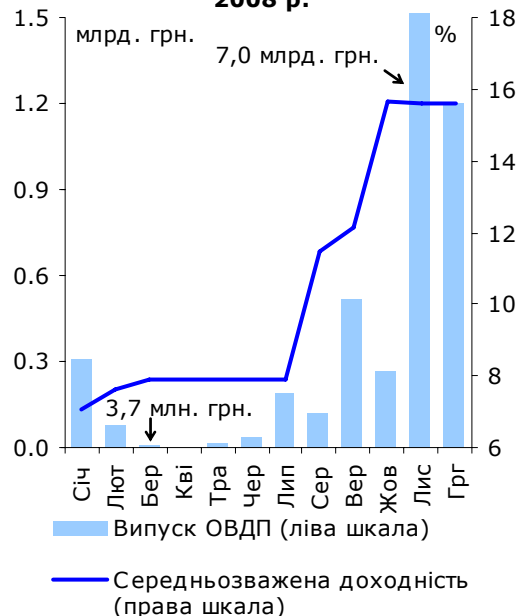
Міністерство фінансів розпочало рік з додаткового розміщення п'ятирічних ОВДП з погашенням у 2010-2011 роках. Мінфін поступово підвищував середньозважену доходність з 7,1% річних у січні до 7,9% річних у березні. Однак з точки зору інвесторів такі умови виявились неконкурентоспроможними, і протягом січня-липня ОВДП були розміщені лише на загальну суму 628 млн. грн.

В липні Міністерство фінансів не змогло розмістити п'ятирічні євробонди на суму 500 млн. дол. США. Розміщення було зупинене на стадії road-шоу, що проводилось консорціумом банків BNP Paribas, JP Morgan і Standardbank. Головна причина – різке погіршення умов запозичень на міжнародному ринку капіталу по мірі розгортання світової фінансової кризи.

У другій половині 2008 року Міністерство фінансів продовжило поступове підвищення доходності по п'ятирічним ОВДП з погашенням у 2010-2011 роках з 7,9% до 15,6% річних. Збільшення доходності призвело до більш інтенсивного розміщення ОВДП на первинному ринку, обсяги якого склали 3,1 млрд. грн. протягом серпня-грудня.

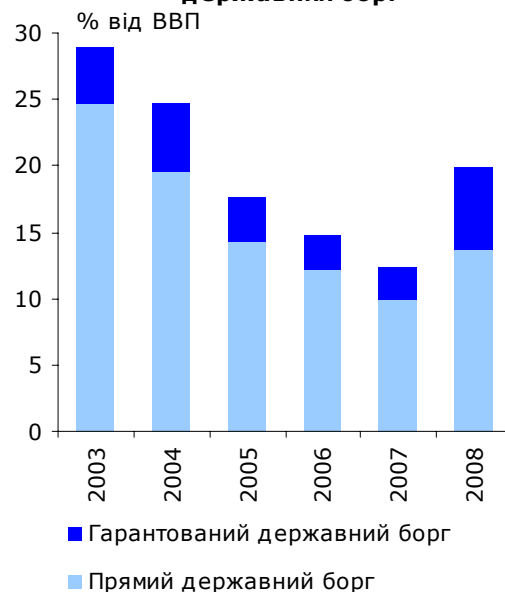
Різке погіршення економічних умов внаслідок впливу світової фінансової кризи зумовило зростання важливості внутрішніх запозичень, оскільки урядові потрібно було фінансувати фіскальний дефіцит та рекапіталізувати державні банки для подальшого фінансування великих державних проектів. Найбільші розміщення ОВДП для фінансування фіскального дефіциту були зроблені 6 та 13 листопада у вигляді трьох- та чотирьохрічних державних облігацій на суму 3,0 млрд. грн., кожне із середньою доходністю 15,6% річних. Ці випуски були придбані державними банками (Ощадбанк та Укресімбанк) і потім перепродані НБУ на вторинному ринку (ПФТС). За останні два місяці року Міністерство фінансів також випустило семирічні ОВДП на загальну суму 13,8

Випуск та доходність додаткового розміщення ОВДП 2005-06 рр. у 2008 р.

Джерело: НБУ, Міністерство фінансів

Прямий та гарантований державний борг

Джерело: Міністерство фінансів

млрд. грн. з доходністю 9,5% річних для збільшення статутного капіталу двох державних банків – Ощадбанку та Укресімбанку.

Загальне розміщення державних облігацій в 2008 році досягло 23,5 млрд. грн. порівняно з планом в 10,8 млрд. грн., затвердженому Законом про бюджет на 2008 рік^{xciii}, оскільки уряд у четвертому кварталі вдався до низки квазі-фіскальних операцій для фінансування фіскального дефіциту та підтримки національної економіки, в якій почалась рецесія. Станом на 31 грудня прямий державний борг збільшився на 83,3% до 130,7 млрд. грн. - або до 13,8% від ВВП. Одночасно гарантований борг України зріс більше ніж втричі до 58,7 млрд. грн. або 6,2% від ВВП після надання першого траншу кредиту «stand-by» МВФ в листопаді на загальну суму 3 млрд. СДР В результаті цього на кінець 2008 року сумарний державний борг склав 189,4 млрд. грн. або 19,9% від ВВП.

Інфляція: Споживча інфляція прискорила до 22,3% в 2008 році

В 2008 році споживчі ціни зросли на 22,3% у вимірі грудень до грудня, продемонструвавши найшвидший приріст з 2000 року. Зростання цін було також більш рівномірно розподілене між різними складовими споживчого кошика, ніж протягом декількох попередніх років. Десять з дванадцяти основних груп товарів та послуг, що входять до індексу споживчих цін, зростали найшвидше після 2000 року, а ціни на зв'язок та тарифи на комунальні послуги зростали швидше лише в 2006 році. Однак інфляційна динаміка в першому та другому півріччі 2008 року була принципово різною.

В першій половині 2008 року інфляція прискорила з 16,6% дпр в грудні 2007 року до 31,1% дпр в травні 2008 року. Якби динаміка інфляції зберігалась на такому рівні протягом решти 2008 року та протягом 2009 року, українські компанії змогли б знову застосовувати гіперінфляційний бухгалтерський облік на рівні з компаніями Зімбабве, М'янми, Гаїті, Венесуели, Ірану та Замбії. Так, ціни на продукти харчування, що займають половину споживчого кошику, підвищились майже в півтора рази (темپ приросту склав 48,5% дпр), інші компоненти ІСЦ також швидко зростали.

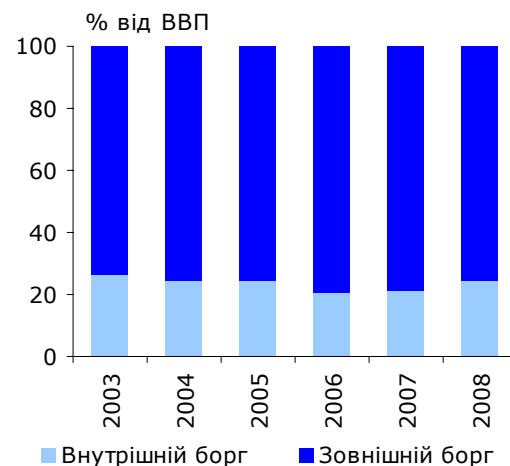
З боку попиту значний притік іноземного капіталу призводив до зростання грошової маси, оскільки НБУ накопичував міжнародні резерви та продавав гривню. Крім того споживчий бум стимулювався наявністю легкодоступних кредитів та тривалим зростанням заробітних плат та соціальних трансферів (див. *Зарплати та доходи*).

З боку пропозиції високий зовнішній попит спричинив збільшення цін на сільськогосподарські продукти, енергоносії, метали та інші сировинні товари. Незважаючи на зусилля уряду, спрямовані на обмеження експорту та регулювання цін, зростання світових цін на сільськогосподарські товари, що займають велику частку споживчого кошика, супроводжувалось аналогічним зростанням на внутрішньому ринку. Неврожай зернових попереднього року збільшив тиск на ціни на продукти харчування. Високі інфляційні очікування, збільшення мінімальної зарплати та високі експортні доходи підтримували зростання заробітних плат, збільшуючи витрати на оплату праці. Нарешті, вищі ціни на енергоносії також сприяли зростанню цін.

Уряд відповів на високу інфляцію традиційним набором заходів, що включав регулювання цін, переговори з виробниками про обмеження зростання цін та збільшення вимог щодо дотримання антимонопольного законодавства. Як звичайно ці заходи не мали помітного впливу на динаміку цін.

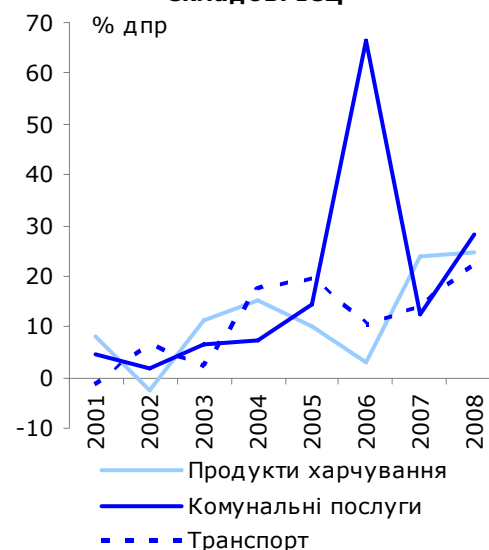
У другій половині 2008 року високий урожай стримав зростання цін на продукти харчування, й інфляція почала сповільнюватись. У вересні 2008 року споживчий бум припинився, оскільки банки практично припинили кредитування домогосподарств, а заробітна

Внутрішній та зовнішній державний борг

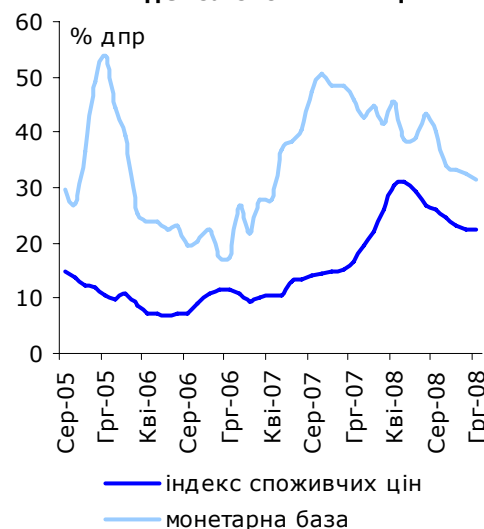
Джерело: Міністерство фінансів

Складові ІСЦ

Джерело: Держкомстат

Динаміка монетарної бази та індекса споживчих цін

Джерело: Держкомстат, НБУ

плата перестала зростати. З боку пропозиції витрати на сировину та оплату праці зменшились, що дозволило надалі обмежити інфляційний тиск. Висока статистична база в кінці 2007 року також сприяла сповільненню зростання ІСЦ. З іншого боку знецінення гривні, що почалось у вересні і досягло 52,4% за 2008 рік, створило тиск на інфляцію в сторону збільшення. Однак прямий вплив знецінення гривні на ІСЦ є обмеженим, оскільки імпортні товари складають приблизно п'яту частину від споживчого кошика, а ціна на кордоні – це лише невелика частина кінцевої ціни, яку платить споживач, через високі торгові націнки та витрати на логістику. Безпосередній та опосередкований вплив знецінення гривні, що відбувалось в 2008 році, буде більш помітним в 2009 році, оскільки збільшення цін на імпортні компоненти поступово відобразиться на вартості виробництва у всіх ланках виробничого ланцюга.

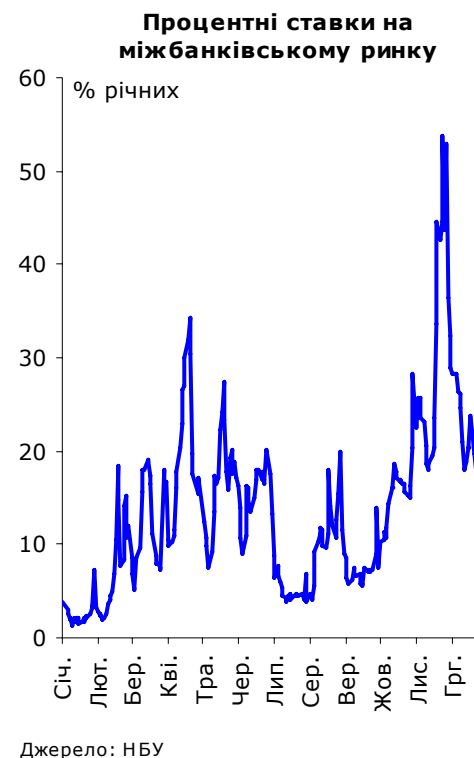
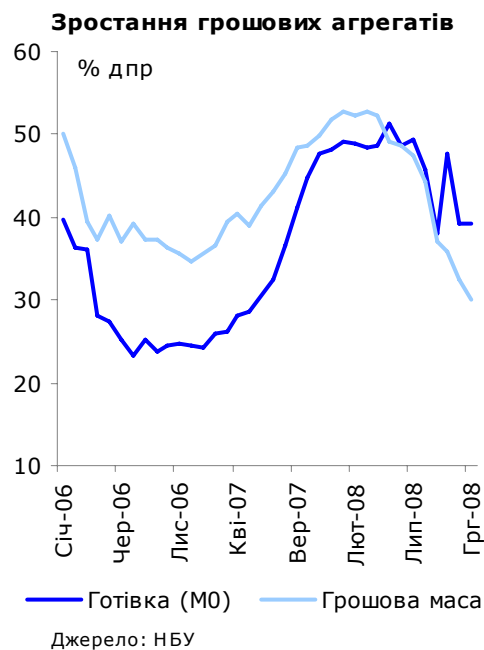
Монетарна політика: Фінансова криза зумовила значні зміни у монетарній політиці НБУ

В 2008 році зростання грошової маси суттєво сповільнилось до 30,2% порівняно з 51,7% в 2007 році через порівняно обмежувальну монетарну політику НБУ та масштабне вилучення депозитів з банківської системи в останньому кварталі 2008 року. Уповільнення було б значнішим^{xciv}, якщо виключити вплив знецінення гривні на складові грошової маси, виражені в іноземній валюті. Однак зростання готівки поза банками (M0) сповільнилось лише до 39,3% в 2008 році з 48,2% в 2007 році через високі виплати населенню з бюджету та масове вилучення вкладів з банків.

Починаючи з березня 2008 року НБУ збільшив гнучкість валютного курсу (див. *Валютна політика*), проте він продовжував купувати валюту на міжбанківському ринку, і вливання гривні в економіку залишались доволі великими. Однак інші фактори сприяли поступовому зниженню ліквідності банківського сектору. Так, уряд поступово накопичував кошти на Єдиному казначейському рахунку, що вилучало гроші з обігу, а НБУ утримував відсоткову ставку рефінансування овернайт на рівні 15% річних. Крім того різке збільшення номінальних доходів населення, у тому числі за рахунок підвищення соціальних виплат, що почалось в 2007 році та продовжувалось в 2008 році, вимивало ліквідність з банківського сектору, оскільки ці кошти не повертались повністю в банківську систему у вигляді вкладів або платежів за товари та послуги. Таким чином, ліквідність знижувалась, тоді як процентні ставки на міжбанківському ринку почали різко зростати, а їх коливання посилювались. У березні ставки в окремі дні досягали майже 20%, а у квітні іноді перевищували 30% річних. Різкі коливання ставок зберігались і надалі.

НБУ намагався обмежити кредитування в іноземній валюті шляхом запровадження підвищених резервних та регуляторних вимог, зокрема запровадження резервування 20% коштів, отриманих від короткострокових запозичень, на спеціальному рахунку в НБУ, тощо^{xcv}. Однак банки мали великі розриви між строками та валютами активів та пасивів та були сильно залежні від оптового фінансування.

У вересні 2008 року банківська система України стикнулася з панікою серед вкладників одного з найбільших банків, «Промінвестбанку», сповільненням експортних доходів та частковим припиненням зовнішнього фінансування (див. *Фінансові ринки*). Пізніше знецінення гривні (див. *Валютна політика*) стимулювало вилучення гривневих депозитів і погіршило якість кредитів в іноземній валюті. Ці фактори створили великі проблеми з ліквідністю для багатьох банків і загрожували платоспроможності деяким із них. НБУ у відповідь запровадив доволі заплутаний набір заходів, що включали адміністративні обмеження на операції банків, зокрема заборону на розширення кредитування та дострокове погашення строкових вкладів, а

також обмеження на рух капіталу. НБУ вдався до широкого рефінансування банків, приймаючи практично будь-яке наявне у банків забезпечення. Більшість цих заходів були викладені у Постанові НБУ № 319 від 11 жовтня 2008 року^{xvii}, в яку пізніше вносилось багато змін, що створювало невизначеність для банків та економічних агентів. У грудні вона була замінена Постановою № 413^{xviii}, що скасувала більшість обмежень на операції банків, окрім обмежень на кредитування в іноземній валюті та мораторію на дострокове повернення вкладів (див. *Фінансові ринки*).

НБУ також тимчасово дозволив банкам використовувати готівку в банках для виконання резервних вимог.^{xviii} Таким чином, всі кошти банків на кореспондентських рахунках в центральному банку могли спрямовуватись на проведення платежів. Наприкінці листопада НБУ скасував цю норму, але одночасно зменшив вимоги до резервування по вкладам в національній валюті до нуля, таким чином пом'якшивши вплив цього рішення на ліквідність банків.^{xix}

Наприкінці грудня 2008 року НБУ прийняв рішення про збільшення резервних вимог до депозитів в іноземній валюті, намагаючись обмежити доларизацію.^c Проте вилучення депозитів переважно у національній валюті та зростання депозитів в іноземній валюті у гривневому виразі внаслідок знецінення національної валюти мали зворотній ефект, тобто доларизація банківської системи посилилась. Частка вкладів в іноземній валюті в грошовій масі збільшилась з 22,7% в кінці 2007 року до 30,6% наприкінці 2008 року.

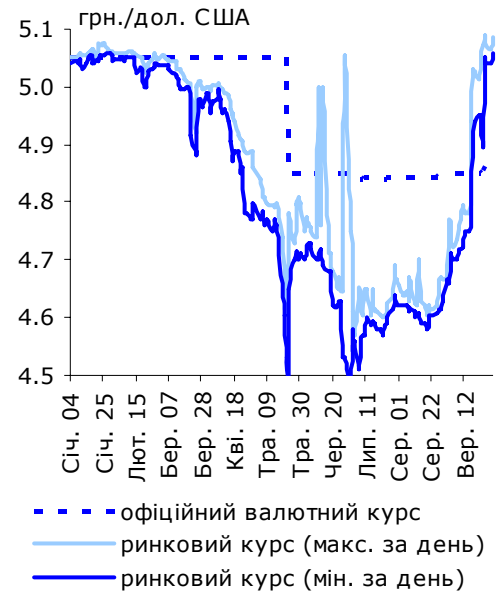
Посилення проблем з ліквідністю банківського сектору було зумовлено тим, що великі обсяги гривні використовувались для придбання іноземної валюти для населення, імпортерів та позичальників в іноземній валюті. НБУ збільшив свої кредити комерційним банкам з 6 млрд. грн. станом на кінець серпня до понад 60 млрд. на кінець року, щоб компенсувати нестачу і попередити розвал платіжної системи, оскільки кореспондентські рахунки окремих банків в НБУ практично вичерпувались.

Валютна політика: «Кероване» плавання гривні почалось у березні

В 2008 році відбулась важлива зміна режиму валютного курсу. У відповідь на надлишкову пропозицію іноземної валюти НБУ дозволив гривні поступово укріплюватись, починаючи з березня. Незважаючи на фінансову кризу в США та Європі притік іноземного капіталу був достатнім, щоб покрити дефіцит поточного рахунку та створити велику пропозицію іноземної валюти (див. *Платіжний баланс*). Інфляційний тиск зростає (див. *Інфляція*), а НБУ не мав ефективних інструментів для стерилізації своїх інтервенцій на міжбанківському валютному ринку, щоб вилучити гривню, яка поступала в економіку. Таким чином, НБУ вирішив почати давно запланований перехід до гнучкішого валютного курсу. З березня до липня 2008 року гривня укріпилась з 5,05 грн. за дол. США до приблизно 4,50 грн. за дол. США, незважаючи на інтервенції НБУ на загальну суму 5,5 млрд. дол. США. Пізніше гривня почала поступово знецінюватись внаслідок уповільнення притоку іноземного капіталу та подальшого зростання імпорту і повернулась до рівня в 5,05 грн. за дол. США вже наприкінці вересня.

Посилення світової фінансової кризи збільшило тиск на гривню. Іноземний капітал почав залишати країну, а експортні надходження скоротились більше, ніж імпорт. Вилучення депозитів в іноземній валюті, купівля готівкових доларів населенням і спекулянтами, збереження дефіциту поточного рахунку створило великий попит на іноземну валюту. Жорстке регулювання готівкових та безготівкових операцій з валютою сприяло відновленню чорного валютного ринку та відбило бажання у експортерів та інших власників валюти продавати валюту без крайньої потреби. Вибірковий характер інтервенцій в жовтні та листопаді зробив ринок неліквідним і, таким чином,

Обмінний курс в січні-вересні 2008 року

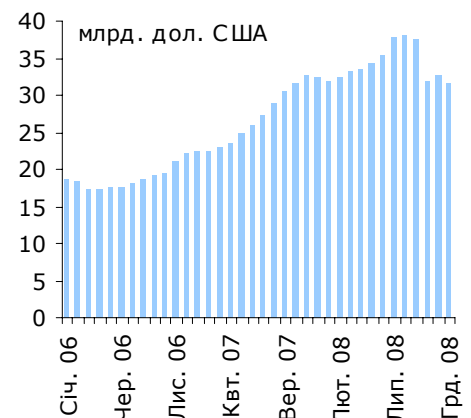
Джерело: Reuters Investor, НБУ

Обмінний курс в жовтні-грудні 2008 року

Джерела: Reuters Investor, НБУ

Міжнародні резерви НБУ

Джерело НБУ

дуже нестабільним, що посилило очікування щодо знецінення гривні. Половина з 10,3 млрд. дол. США інтервенцій в четвертому кварталі 2008 року в кінцевому підсумку фактично пішли на виплату депозитів в іноземній валюті та продаж валюти населенню. Можна говорити про те, що НБУ поки не використав належним чином стабілізаційний потенціал кредиту МВФ на суму 16,5 млрд. дол. США, з яких 4,5 млрд. дол. США отримав у 2008 році.

В цілому протягом четвертого кварталу гривня знецінилась з 5,06 грн. за дол. США до 9,55 грн. за дол. США в найнижчій точці 18 грудня і повернулась до 7,70 грн. за дол. США в кінці останні дні року завдяки проходженню піку попиту на ринку і ефекту кінця року. Відсутність в НБУ гідної відповіді на кризу підірвала довіру до нього, а різке зростання політичного тиску обмежувало його можливість адекватно реагувати на розвиток ситуації.

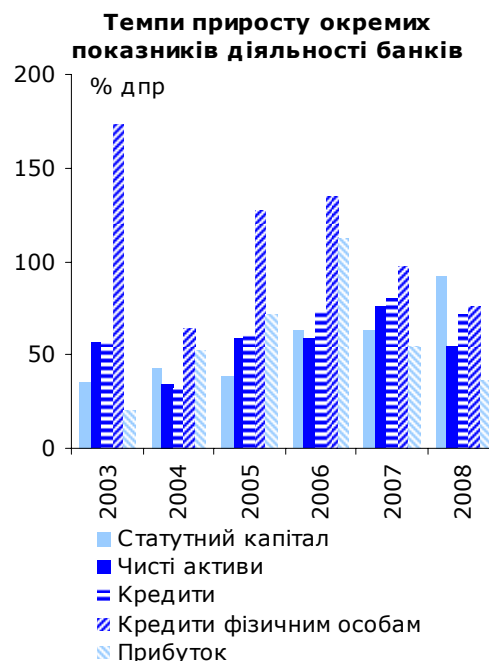
Фінансові ринки: Стабільність банківської системи зазнала нищівного удару

Банки. Якщо в першій половині 2008 року українська банківська система продовжувала стрімко розвиватись, хоча і нижчими за минулорічні темпами, у вересні ситуація різко змінилась. Скорочення можливостей зовнішнього фінансування внаслідок світової фінансової кризи стало надзвичайно серйозним потрясінням для сектору, особливо на тлі появи проблем з одним з найбільших українських банків, «Промінвестбанком». Стабільність та довіра до банківської системи були підірвані.

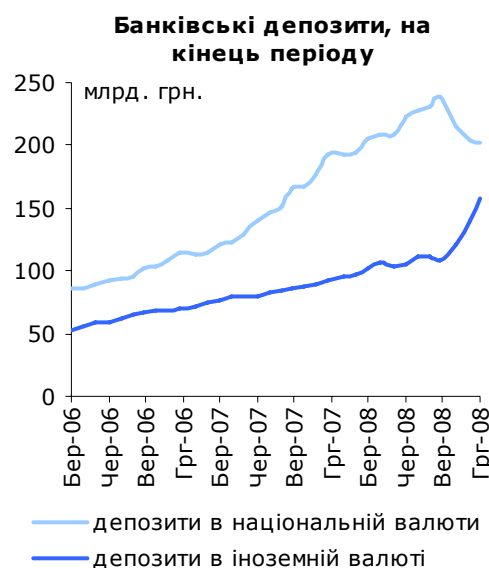
За жовтневим відтоком депозитів у національній валюті з української банківської системи (близько 22,8 млрд. грн. або 9,6% дпм наявних депозитів) спостерігався такий же відтік в листопаді, коли обсяги гривневих депозитів скоротились ще на 5,2% дпм. Рішення банків збільшити депозитні ставки дало певний результат, що відобразилось на стабілізації обсягів депозитів в національній валюті в грудні. В цілому ж темпи зростання депозитів в національній валюті в грудні знизились до 5,0% дпр порівняно з 67,1% дпр рік тому. Проте темпи приросту загального обсягу депозитів залишились високими завдяки ефекту знецінення гривні, що зумовило підвищення обсягів депозитів в іноземній валюті у їх гривневому еквіваленті.

Стрімка девальвація гривні, яка розпочалась у вересні (див. *Валютна політика*), стала чинником важливих змін в банківській системі. Девальвація призвела не тільки до погіршення показників банківської діяльності, але й збільшила ризик невиклат по кредитам домогосподарств та реального сектору. Спорадичні односторонні зміни існуючих умов кредитних договорів банків, метою яких була компенсація зростання депозитних ставок, тільки додали гостроти наявним проблемам, оскільки спонукали до подальшого зменшення виплат по кредитам. У відповідь на це Парламент заборонив перегляд умов кредитних договорів в односторонньому порядку^{ci}. Оскільки кількість випадків невиклат по кредитам зростає, банки інтенсифікували продаж заставного майна, що надалі погіршило фінансовий стан банківських позичальників.

З метою стабілізації банківської системи в жовтні НБУ випустив Постанову №319,^{cii} яка запровадила заборону на дострокове зняття строкових депозитів та обмеження на проведенням активних операцій в іноземній валюті (див. *Монетарна політика*). Постанова передбачала механізм покращення ліквідності банківської системи за допомогою програм фінансового оздоровлення шляхом надання банкам кредитів строком до одного року. Банки, що втратили не менше як 2% своїх депозитів протягом п'яти робочих днів та розмір капіталу яких становив не менше 500 млрд. грн., мали право на отримання рефінансування від НБУ за прискореною процедурою. Протягом 2008 року НБУ надав рефінансування на суму біля 169,5 млрд. грн., станом на 1 січня 2009 року обсяги заборгованостей по кредитам рефінансування становили лише 60,5 млрд. грн. З метою різкого

Джерело: НБУ

Джерело: НБУ

підвищення ліквідності банківської системи НБУ відмінило обмеження на здійснення пасивних операцій в національній валюті. В грудні Постанова №319 була замінена постановою НБУ №413,^{ciii} яка все ще забороняла дострокове зняття строкових депозитів, проте дозволяла проведення активних операцій та пропонувала дозволити пролонгацію строків кредитів з огляду на кредитну історію позичальників. Також НБУ знизив зобов'язання по пасивним операціям в іноземній валюті.

Верховна Рада відреагувала на виклики, пов'язані з кризою фінансової системи, вже у першому антикризовому законі, який було прийнято наприкінці жовтня 2008 року. В законі була окреслена загальна процедура рекапіталізації «системних» банків державою^{civ}. Так рекапіталізація банків за участю держави може бути ініційована НБУ, а фінансування має здійснюватись за рахунок коштів Стабілізаційного фонду. Пізніше Кабінет Міністрів видав Постанову «Про процедуру участі держави в рекапіталізації банків»^{cv}, відповідно до якої НБУ має визначати критерії, за яким банк може бути віднесений до таких, що підлягають рекапіталізації. Проте ці критерії в 2008 році не були встановлені. Чинна процедура передбачала пряме рефінансування НБУ великих банків.^{cvi}

Україна отримала від МВФ 16,5 млрд. дол. США кредиту на умовах «stand-by»,^{cvii} одним з ключових призначень якого є стабілізація банківської системи. Серед показників ефективності, що були зазначені в умовах надання позики МВФ, було передбачено підвищення прозорості української банківської системи, зокрема регулярний та частий моніторинг різних аспектів банківської діяльності, таких як баланс та фінансовий звіт, структура активів та пасивів, ризику, ліквідність, тощо. Ці вимоги, імовірно, стимулюватимуть важливі реформи в секторі в 2009 році.

Кумулятивні темпи зростання банківського сектору в 2008 році залишалися доволі високими, хоча й були суттєво нижчими за минулорічні показники. Більше того, в четвертому кварталі обсяги прибутків банків скоротилися в порівнянні з попереднім кварталом через стрімке зростання витрат, в тому числі на формування додаткових резервів під сумнівну заборгованість. Загалом, станом на 1 січня 2009 року вперше з 2004 року темпи зростання витрат перевищували темпи зростання доходів. Річний прибуток банківських установ в 9,7 млрд. грн., що на 36,6% вище за минулорічний показник, був забезпечений високими темпами зростання на початку року.

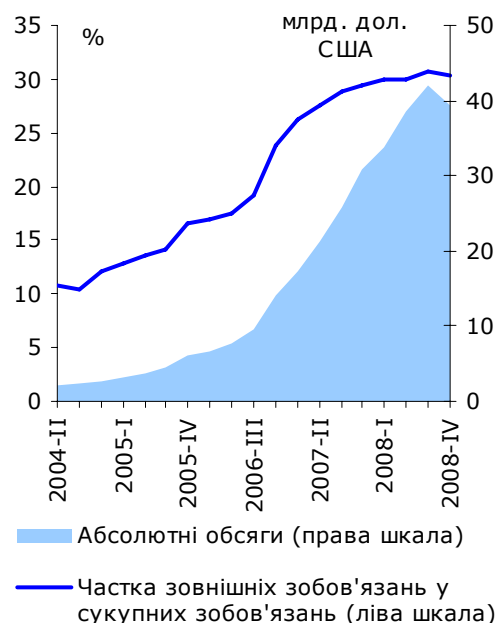
Таким чином, банківська система вже наприкінці 2008 року зіткнулася з серйозними проблемами в своїй діяльності, хоча основні загрози припадуть на 2009 рік.

ПФТС. Протягом 2008 року український біржовий ринок суттєво скоротився. Якщо в першій половині 2008 року падіння індексу ПФТС пояснювалось відлунням першого етапу фінансової кризи в США, то падіння в другому півріччі було пов'язано з наступною фазою глобальної фінансової кризи, вплив якої посилили проблеми реального сектору. Зниження рейтингів українських компаній тільки погіршило настрої інвесторів стосовно українського фондового ринку.

Найнижчий показник протягом року спостерігався 27 жовтня (222,3), але потім індекс почав зростати через спекулятивні настрої, пов'язані з відновленням основних світових індексів. Ці настрої були багато в чому зумовлені розробкою та впровадженням державних антикризових програм. Стрімке збільшення обсягів угод спостерігалось 13 листопада, коли НБУ вийшов на ПФТС для купівлі державних облігацій.

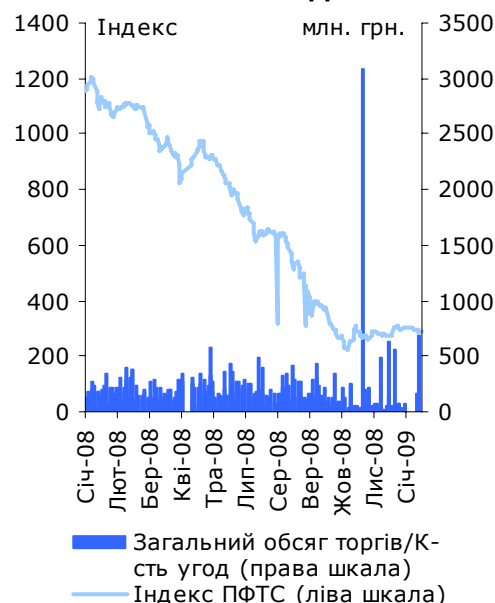
Станом на 30 грудня 2008 року індекс ПФТС впав на 74,0% порівняно з початком року та становив 301,4. Проблеми 2008 року, за оцінками, призвели до скорочення рівня капіталізації української фондової біржі до 47,5 млрд. дол. США (станом на кінець жовтня 2008 року відповідно до інформації S&P), але гірші

Зовнішні зобов'язання банківського сектору

Джерело: НБУ

Обсяги торгів та індекс ПФТС в 2008-2009 рр.

Источник: ПФТС

показники групи «граничних» ринків (*frontier markets*) дозволили Україні посісти друге місце в групі після Казахстану.

- i Закон України №800-VI від 25 грудня 2008
- ii Постанова Кабінету Міністрів України №470 від 21 травня 2008 року
- iii ЄС відновив 28 жовтня 2008 року імпорتنі мита на зернові, що були відмінені 20 грудня 2007 року
- iv Постанова Кабінету Міністрів України №271 від 28 березня 2008 року
- v Постанова Кабінету Міністрів України №189 від 12 березня 2008 року
- vi Указ Президента України №478/2008 від 26 травня 2008 року, Указ Президента України №481/2008 від 28 травня 2008 року
- vii Указ Президента України №875/2008 від 29 вересня 2008 року
- viii http://www.wto.org/english/news_e/pres08_e/pr511_e.htm
- ix Ринок цукру фактично залишається менш захищеним, оскільки Україна погодилась на імпорتنе мито на рівні 2% на цукор в межах квоти 260 тис. т (267 тис. т з 2010 року)
- x Закон України №639-IV від 31 жовтня 2008 року
- xi Указ Президента України №725 від 19 серпня 2008 року
- xii Постанова Кабінету Міністрів України №925 від 14 жовтня 2008 року, із змінами від 27 грудня 2008 року
- xiii Постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України №934 від 7 серпня 2008 року
- xiv Постанова Кабінету Міністрів України №938 від 25 жовтня 2008 року
- xv Постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України №1239 від 25 жовтня 2008 року
- xvi Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №533 від 13 травня 2008 року; Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №913 від 22 липня 2008 року
- xvii Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №977 від 29 жовтня 2008 року
- xviii Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №306 від 19 березня 2008 року; Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №1183 від 25 вересня 2008 року
- xix Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №1037 від 18 серпня 2008 року
- xx Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №43 від 17 січня 2008 року ; Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №955 від 30 липня 2008 року
- xxi Прес-служба «Укрзалізниці»:
http://www.uz.gov.ua/index.php?f=Doc.View&p=news_3179.0.news
- xxii Постанова Кабінету Міністрів України №925 від 14 жовтня 2008 року
- xxiii 9 місяців 2008 року «Укрзалізниці завершила з прибутком в 1,6 млрд. грн., а наприкінці 2008 року вона звітувала вже про прибуток в 186,5 млн. грн.// Прес-служба «Укрзалізниці»: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/statical/10091.html>
- xxiv Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №773 від 26 червня 2008 року
- xxv Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №772 від 26 червня 2008 року
- xxvi Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №433 від 14 квітня 2008 року
- xxvii Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №926 від 24 липня 2008 року
- xxviii Розпорядження Кабінету Міністрів України №506-р від 5 березня 2008 року
- xxix Розпорядження Кабінету Міністрів України №1051-р від 16 липня 2008 року
- xxx Розпорядження Кабінету Міністрів України №1096-р від 20 серпня 2008 року
- xxxi Прес-служба «Укрзалізниці»:
http://www.uz.gov.ua/index.php?m=services.transcargo.calcvalue&f=Doc.View&p=news_3021.0.news&lng=ru
- xxxii Постанова Кабінету Міністрів України №490 від 28 травня
- xxxiii Указ Президента України №534/2008 від 10 червня 2008 року
- xxxiv Указ Президента України №708/2007 від 15 серпня 2007 року №708/2007
- xxxv Указ Президента України №814/2008 від 9 вересня 2008 року
- xxxvi Рішення Національної комісії з питань регулювання зв'язку України №1110 від 12 вересня 2008 року
- xxxvii Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України №1158 від 19 вересня 2008 року
- xxxviii Прес-служба «Укрзалізниці»:
[http://www.ukrposhta.com/www/upost.nsf/\(documents\)/EC7E9B138A01264FC225750F0029CD0D?OpenDocument&year=2008&month=11&](http://www.ukrposhta.com/www/upost.nsf/(documents)/EC7E9B138A01264FC225750F0029CD0D?OpenDocument&year=2008&month=11&)
- xxxix Рішення НКРЗ №1058 від 10 червня 2008 року
- xl Розпорядження Кабінету Міністрів України №932-р від 9 липня 2008 року
- xli Постанова Кабінету Міністрів України №527 від 4 червня 2008 року
- xlii Постанова Кабінету Міністрів України №1062 від 26 листопада 2008 року
- xliiii Прес-служба Міністерства з питань ЖКГ:
<http://www.minjkg.gov.ua/index.php?id=1026>
- xliv Закон України №592-VI від 24 вересня 2008 року
- xlv http://www.wto.org/english/news_e/pres08_e/pr511_e.htm
- xlvi Наприклад, Меморандум порозуміння з підприємствами гірничо-металургійного комплексу від 10 листопада 2008 року; Меморандум порозуміння з підприємствами хімічної промисловості від 17 листопада 2008 року.
- xlvii Закон України №779-VI від 25 грудня 2008 року
- xlviii Закон України, №107-VI від 28 грудня 2007 року
- xlix Закон України, №309-IV від 3 червня 2008 року

- i Закон України, №639 від 31 жовтня 2008 року
- ii Звіт Державного казначейства України станом на 1 січня 2009 року
- iii Оцінка номінального ВВП, зроблена ІЕД
- iiii Закон України, №107-VI від 28 грудня 2007 року
- liv Постанова Кабінету Міністрів України, №14 від 16 січня 2008 року
- lv Розпорядження Кабінету Міністрів України, №262-р від 6 лютого 2008 року
- lvi Розпорядження Кабінету Міністрів України, №146-р від 23 січня 2008 року
- lvii Проект Закону України, №2709 від 2 липня 2008 року, прийнятий у першому читанні 18 вересня 2008 року
- lviii Закон України, №639 від 31 жовтня 2008 року.
- lix Закон України, №799-VI від 25 грудня 2008 року; Закон України, №796-VI від 24 грудня 2008 року
- lx Закон України, №694-VI від 18 грудня 2008 року
- lxi Закон України, №800-VI від 25 грудня 2008 року
- lxii Закон України, №797-VI від 25 грудня 2008 року; Закон України, №798-VI від 25 грудня 2008 року
- lxiii Постанова Кабінету Міністрів України, №1036 від 26 листопада 2008 року
- lxiv Постанова Кабінету Міністрів України №1 від 7 травня 2008 року
- lxv Закон України №354-VI від 3 вересня 2008 року
- lxvi Мінімальна пенсія була на рівні 545 грн. в жовтні-листопаді 2008 року
- lxvii Постанова Кабінету Міністрів України №1 від 9 січня 2008 року
- lxviii Однак після 27 березня компенсації платились лише у гривні
- lxix «Економічна правда» від 12 грудня 2008 року (<http://www.epravda.com.ua/>).
- lxx Постанова Кабінету Міністрів України №407 від 9 січня 2008 року
- lxxi Закон України №799-VI від 25 грудня 2009 року
- lxxii Постанова Кабінету Міністрів України №30 від 30 січня 2008 року
- lxxiii Закон України №107-VI від 28 грудня 2007 року
- lxxiv Закон України №345-VI від 2 вересня 2008 року
- lxxv Закон України №835-VI від 26 грудня 2008 року
- lxxvi Постанова Кабінету Міністрів України №374 від 17 квітня 2008 року
- lxxvii Постанова Кабінету Міністрів України №654 від 16 липня 2008 року
- lxxviii Закон України №345-VI від 2 вересня 2008 року
- lxxix Розпорядження Кабінету Міністрів України №81-р від 16 січня 2008 року
- lxxx Розпорядження Кабінету Міністрів України №367-р від 22 лютого 2008 року
- lxxxi Закон України №107-V від 28 грудня 2007 року
- lxxxii Розпорядження Кабінету Міністрів України №249-р від 6 лютого 2008 року
- lxxxiii Розпорядження Кабінету Міністрів України №261-р від 11 лютого 2008 року
- lxxxiv Постанова Кабінету Міністрів України №66 від 22 лютого 2008 року
- lxxxv <http://www.president.gov.ua/news/8725.html>
- lxxxvi Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року
- lxxxvii Проект Закону України №2330 від 7 квітня 2008 року
- lxxxviii Закон України №659-VI від 12 грудня 2008 року
- lxxxix Закон України №639-VI від 31 жовтня 2008 року
- xc Закон України №835-VI від 26 грудня 2008 року
- xci Розпорядження Кабінету Міністрів України №1517-р від 3 грудня 2008 року
- xcii Закон України N 514-VI від 17 вересня 2008 року
- xciii План внутрішніх запозичень визначено в Законі «Про Державний бюджет України на 2008 рік» із поправками від 12 грудня 2008 року
- xciv За розрахунками ІЕД темпи приросту грошової маси у 2008 році склали б 16,5%, якщо виключити ефекти знецінення національної валюти.
- xcv Постанова Національного банку України №171 від 18 червня 2008 року
- xcvi Постанова Національного банку України №319 від 11 жовтня 2008 року
- xcvii Постанова Національного банку України №413 від 4 грудня 2008 року
- xcviii Постанова Національного банку України №319 від 11 жовтня 2008 року
- cxix Постанова Національного банку України №396 від 25 листопада 2008 року
- c Постанова Національного банку України №419 від 22 грудня 2008 року
- ci Закон України №661-VI від 12 грудня 2008 року
- cii Постанова Національного банку України №319 від 11 жовтня 2008 року
- ciii Постанова Національного банку України №413 від 4 грудня 2008 року
- civ Закон України №639-VI від 31 жовтня 2008 р року
- cv Постанова Кабінету Міністрів України №960 від 4 листопада 2008 року
- cvi Постанова Національного банку України №405 від 1 грудня 2008 року
- cvii Меморандум МВФ про економічну та фінансову політику, та Технічний Меморандум про порозуміння від 31 жовтня 2008 року

Економічні Тенденції		Січ.	Лют.	Бер.	Кві.	Тра.	Чер.	Лип.	Сер.	Вер.	Жов.	Лис.	Грд.
Зростання ВВП (реальне)	% дпр	4,9	6,7	6,5	6,7	7,2	5,4	7,3	10,9	5,5	-2,1	-14,4	...
Зростання ВВП (реальне, кум.)*	% дпр	4,9	5,8	6,0	6,2	6,4	6,3	6,5	7,1	6,9	5,8	3,6	2,1
Пром. виробництво (реальне, кум.)	% дпр	5,7	8,8	7,8	8,0	8,0	7,5	7,3	6,3	5,1	2,2	-0,7	-3,1
С/госп. виробництво (реальне, кум.)	% дпр	0,0	0,7	0,2	0,4	0,2	-0,3	10,9	21,0	15,1	17,6	18,0	17,5
ІСЦ	% дпр	19,4	21,4	26,2	30,2	31,1	29,3	26,8	26,0	24,6	23,2	22,3	22,3
ІВЦ	% дпр	23,3	25,6	31,8	37,5	39,4	43,7	46,3	46,9	42,7	37,7	27,4	23,0
Експорт товарів (дол. США, кум.)***	% дпр	14,0	26,0	28,5	30,9	35,8	40,7	46,6	48,5	50,1	48,4	41,7	35,9
Імпорт товарів (дол. США, кум.)***	% дпр	24,8	38,6	45,1	50,3	52,3	55,3	57,5	58,3	60,2	56,5	49,4	41,1
Баланс торгівлі товарами (кум.)	млрд. дол. США	-1,0	-2,7	-5,0	-7,4	-8,8	-9,8	-11,1	-12,5	-14,3	-16,1	-17,7	-18,5
Валові міжнародні резерви	млрд. дол. США	31,8	32,5	33,2	33,3	34,4	35,5	37,9	38,1	37,5	31,9	32,7	31,5
Грошова база, на кінець періоду	% дпр	42,7	44,9	41,4	45,6	38,8	38,9	41,6	40,2	33,8	33,1	32,2	31,6
Сер.відс.ставка за кредитами у грн.**	% річних	13,9	14,6	15,2	16,9	17,5	17,3	17,1	17,3	16,8	19,1	22,6	21,6
Обмінний курс (міжбанківський), середній	дол. США	5,06	5,05	5,00	4,93	4,74	4,68	4,61	4,62	4,83	5,56	6,11	7,76
Обмінний курс (офіційний), середній	дол. США	5,05	5,05	5,05	5,05	4,99	4,85	4,84	4,84	4,85	5,04	6,00	7,58
Обмінний курс, середній	євро	7,42	7,63	7,81	7,96	7,76	7,45	7,64	7,29	6,99	6,75	7,65	10,24

Джерела: Держкомстат, НБУ, Міністерство фінансів, Reuters, власні розрахунки,

* Місячні показники не враховують регулярні квартальні перегляди ВВП

** Середньозважена відсоткова ставка за кредитами у гривнях (джерело: НБУ)

*** Зростання у доларовому виразі

Основні Економічні Показники		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Номінальний ВВП	млрд. грн.	170,1	204,2	225,8	267,3	345,1	441,5	544,2	720,7	949,9
Номінальний ВВП	млрд. дол. США	31,3	38,0	42,4	50,1	64,9	86,2	107,8	142,7	180,2
Зростання ВВП (реальне)	% дпр	5,9	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,3	7,9	2,1
Промислове виробництво (реальне)	% дпр	13,2	14,2	7,0	15,8	12,5	3,1	6,2	10,2	-3,1
Сільськогосп. виробництво (реальне)	% дпр	9,8	10,2	1,2	-11,0	19,7	-0,1	0,4	-5,2	17,5
ІСЦ, в середньому за період	% дпр	28,2	12,0	0,8	5,2	9,0	13,5	9,1	12,8	25,2
ІСЦ, на кінець періоду	% дпр	25,8	6,1	-0,6	8,2	12,3	10,3	11,6	16,6	22,3
ІВЦ, в середньому за період	% дпр	20,9	8,6	3,1	7,6	20,5	16,7	9,6	19,5	35,5
ІВЦ, на кінець періоду	% дпр	20,8	0,9	5,7	11,1	24,1	9,5	14,1	23,3	23,0
Експорт товарів та послуг (дол. США)	% дпр	17,9	9,5	10,7	24,0	42,6	7,5	13,2	27,5	33,8
Імпорт товарів та послуг (дол. США)	% дпр	18,9	14,1	4,9	28,7	31,3	20,4	22,0	35,5	38,6
Поточний рахунок	млрд. дол. США	1,2	1,4	3,1	2,9	6,9	2,5	-1,6	-5,3	-12,9
Поточний рахунок	% ВВП	3,8	3,7	7,6	5,9	10,6	2,9	-1,5	-3,7	-7,2
Чисті прямі іноземні інвестиції	млрд. дол. США	0,6	0,8	0,7	1,4	1,7	6,5	5,3	9,2	9,7
Міжнародні резерви	млрд. дол. США	1,5	3,1	4,4	6,9	9,7	19,4	22,4	32,5	31,5
Дефіцит (профіцит) зведеного бюджету*	% ВВП	-0,7	-1,9	0,8	-0,2	-3,0	-1,9	-0,7	-1,1	-1,5
Загальний державний борг	% ВВП	45,3	36,5	33,5	29,0	24,7	17,7	14,8	12,5	19,9
Зовн. державний борг (загальний)	% ВВП	33,0	26,3	24,1	21,4	18,6	13,4	11,7	9,8	15,0
Грошова база, на кінець періоду	% дпр	39,9	37,4	33,6	30,1	34,1	53,9	17,5	46,0	31,5
Обмінний курс, середній	дол. США	5,4	5,4	5,3	5,3	5,3	5,1	5,1	5,1	5,3
Обмінний курс, на кінець періоду	дол. США	5,4	5,3	5,3	5,3	5,3	5,1	5,1	5,1	7,7
Обмінний курс, середній	євро	5,0	4,8	5,0	6,0	6,6	6,4	6,3	6,9	7,7
Обмінний курс, на кінець періоду	євро	5,1	4,7	5,5	6,7	7,2	6,0	6,7	7,4	10,9

Джерела: Держкомстат, НБУ, Міністерство фінансів, власні розрахунки

* "Мінус" означає дефіцит бюджету

Скорочення

дпк до попереднього кварталу

дпр до попереднього року

дпм до попереднього місяця

кум. кумулятивно

Контакти:

Інститут Економічних Досліджень
та Політичних Консультацій
вул. Рейтарська 8/5-А, 01034 Київ
Тел. (+38044) 278-6342
Факс (+38044) 278-6336
E-mail: institute@ier.kiev.ua
<http://www.ier.kiev.ua>

Голова Правління - Директор

Ігор Бураковський
burakovsky@ier.kiev.ua

Виконавчий директор

Оксана Кузяків
kuziakiv@ier.kiev.ua

Директор з наукової роботи

Вероніка Мовчан
movchan@ier.kiev.ua

Німецько-Український Аграрний Діалог

Хайнц –Вільгельм Штрубенхофф
Голова проекту
Strubenhoff@ier.kiev.ua

Ірина Славінська
slavinska@ier.kiev.ua

Олег Нів'євський
nivyevs'kiy@ier.kiev.ua

Юстина Ярошевська
Jaroszevska@ier.kiev.ua

Анна Кузнецова
Kuznetsova@ier.kiev.ua

Сергій Кандул
kandul@ier.kiev.ua

Центр економічних досліджень

Олександра Бетлій
betliy@ier.kiev.ua

Віталій Кравчук
Kravchuk@ier.kiev.ua

Дмитро Науменко
naumenko@ier.kiev.ua

Ольга Мегада
meгада@ier.kiev.ua

Роман Возняк
voznnyak@ier.kiev.ua

Алла Кобилянська
kobylyanskaya@ier.kiev.ua

Катерина Куценко
kutsenko@ier.kiev.ua

Катерина Пількевич
pilkevich@ier.kiev.ua

Наталія Сисенко
sysenko@ier.kiev.ua

Анна Чухай
chukhai@ier.kiev.ua

Центр політичних досліджень

Євгеній Раздорозний
razdorozhny@ier.kiev.ua

Катерина Шинкарук
shynkaruk@ier.kiev.ua

Центр досліджень сучасного суспільства

Ірина Федець
fedets@ier.kiev.ua

Яна Дворак
yevseyeva@ier.kiev.ua

Застереження

Публікація «Економічні підсумки для України», розроблена Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій, має виключно інформаційний характер. Судження, представлені у цій публікації, відображають нашу точку зору на момент опублікування та можуть бути змінені без попередження. Хоча ми доклали самих ґрунтовних зусиль для підготовки якомога точнішої публікації, ми не беремо на себе жодної відповідальності за можливі помилки. Інститут не несе зобов'язань за будь-які збитки чи інші проблеми, які виникли прямо чи опосередковано через використання будь-яких показників цієї публікації. Копіювання без попереднього узгодження заборонено. В разі цитування обов'язковим є посилання на Інститут економічних досліджень та політичних консультацій.

ПУБЛІКАЦІЇ ІНСТИТУТУ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПОЛІТИЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ

Місячний економічний моніторинг України (МЕМУ) з додатком

МЕМУ містить місячний огляд і короткий аналіз ключових заходів економічної політики та статистичних даних, які були оприлюднені протягом попереднього місяця. Додаток до МЕМУ містить розширеним аналіз однієї важливої події в українській економіці. Інститут випускає 12 випусків МЕМУ на рік, які доступні на умовах передплати.

Макроекономічний прогноз України

Макроекономічний прогноз України включає прогноз ВВП та його компонентів, фіскальних індикаторів, платіжного балансу, інфляції, обмінного курсу на поточний та наступні роки. Випускається 12 випусків на рік – 4 кварталні випуски та 8 оновлень з короткими коментарями, – які доступні на умовах передплати.

Моніторинг інфраструктури України (МІУ)

МІУ є щорічним звітом, який містить дані про стан реструктуризації шести секторів інфраструктури в Україні. Інформацію представлено у стандартизований спосіб, який дозволяє порівнювати зміни у відповідних галузях. Розглянуті показники є якісними та розділяються на три загальні категорії: (1) комерціалізація, (2) тарифна реформа, (3) регуляторний та інституційний розвиток. Двадцять один індикатор дозволяють проводити економічний та стратегічний аналіз на різних рівнях узагальнення. У вільному доступі.

Економічні Підсумки для України

Економічні підсумки містить огляд і короткий аналіз ключових економічних показників та заходів економічної політики року. Публікується в січні, використовуючи наявні дані та річні оцінки, та оновлюється у травні, коли оприлюднюється переважна більшість даних щодо минулого року. Публікація доступна на основі передплати.

Дослідження ділової активності

Дослідження ділової активності складаються з двох окремих опитувань. Перше дослідження – промисловість – здійснюється на основі опитування керівників підприємств переробної промисловості. Друге – банки – основане на опитуванні керівників банків. Щороку публікується чотири випуски Досліджень ділової активності для кожного з секторів, які доступні на умовах передплати.

Консультативні роботи

Консультативні роботи є спільним продуктом Німецької консультативної групи з питань економічних реформ в Україні та ІЕД, метою якого є надання рекомендацій щодо економічної політики для українських політиків. Рекомендації розробляються на основі детального аналізу ситуації в Україні, сучасної економічної теорії та найкращих міжнародних прикладів. Роботи доступні для політиків та – через певний час – для громадськості. Перелік нещодавно завершених консультативних робіт включає:

- Роль торгівельної політики в скороченні дефіциту рахунку поточних операцій в Україні – міжнародний досвід, Крістіан Хелмерс, Вероніка Мовчан, Рікардо Джуччі, Катерина Куценко, консультативна робота РР 01, березень 2009 року
- Створення ринку валютних деривативів в Україні: порядок заходів, Роберт Кірхнер, Рікардо Джуччі та Алла Кобилянська, консультативна робота РР 09, січень 2009 року
- Оцінка наслідків тривалого економічного спаду на пенсійне страхування в Україні: сподіваємось на краще, але готуємось до найгіршого! Ларс Хандріх, Олександра Бетлій, консультативна робота РР 09, Грудень 2008 року
- Депозитне страхування в Україні: Час для Реформи?, Роберт Кірхнер, Рікардо Джуччі, консультативна робота РР 08, Листопад 2008 року
- Принципи і способи функціонування адресної соціальної допомоги: рекомендації для України, Ларс Хандріх, Олександра Бетлій, консультативна робота РР 07, Жовтень 2008 року
- Проблема «європейських газових цін» в Україні, Фердінанд Павел, Інна Юзефович, консультативна робота РР 06, Жовтень 2008 року
- Інфляція в Україні: Результати емпіричного дослідження та рекомендації щодо економічної політики, Рікардо Джуччі, Роберт Кірхнер, Енцо Вебер, консультативна робота РР 05, Жовтень 2008 року
- Житлове будівництво в Україні: Причини поточної кризи та висновки для економічної політики, Рікардо Джуччі, Роберт Кірхнер, Роман Возняк, консультативна робота РР 04, Жовтень 2008 року